

Մ Ի Օ Ն

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

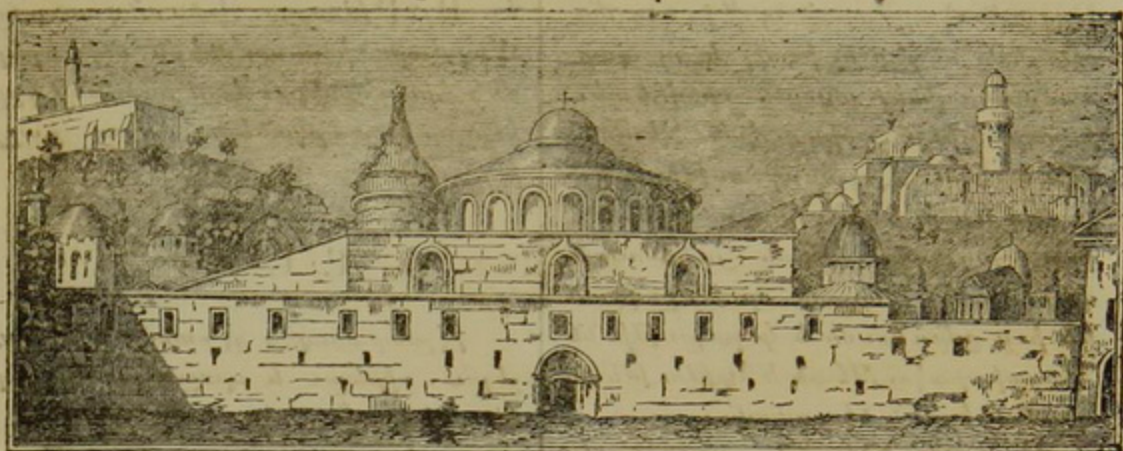
ԸՅԳԵՅԻՆ, ԲԸՆԸՄԻՐԸԿԸՆ, ԳԻՐԳԻՏԸԿԸՆ
ԵՒ ՔԸԳԸՔԸԿԸՆ

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
ՇՐԶԸՆ ՄԻՐՄԵԸՅ

ՅԵՐՈՒՍԸԳԼԻՄ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

1872

ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՄԻՐ
ԹԻՒ 5.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՄԱՅԻՍ 31.
1872.

ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԱՐԱՆԻ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱՐԱՆԻ

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

ՈՒՍՄԱՆՅ ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ ՀԱՅՈՅ Ս. ՅԱԿՈՎԲԱՆՑ

ԵՒ

ՊԱՅՄԱՆԻ ԸՆԴՈՒՆԵԼ ՈՒԹԵԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏԱՅ

ԴԱՍՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵԼՈՐԹԻՆԵՐ ԺԽՈՒՂ ջՐ ԿԱՅ ՆԵՐԿԱՅ ԴԱՐԱՆՈՒ ՄԵՋ, ՈՒՍՈՒ ԵՒ ՄԵՆՔ ԱՅՍ ՄԱՍԻՆ ԽՍՈՍԵՐԸ ՀԱՐԿ ՀԵՄՔ ՄԵՆՆԵՐ ԱՅՍՏԵՂ. ԲԱՅՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ ՄԵՋ ԱԼԱՆԴՈՒԱԾ ՈՒՍՄԱՆՅ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱՆՅ ԸՆԱՐՈՒԹԻՆՆԵՐ, ԲԱՇԽՈՒՄԻՆ ԵՒ ՄԱՍՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻՆ ՀԱՐՈՆԱԿ ԳՐԱԳԻՏԱՆՅ ԵՒ ՀԵՄԱՋՈՒԹԵԱՆՅ ԵՆԹԱԿԱՅ ԵՆ ԱՅՆ ԱՂԳԱՅ

Ե

ՄԵՋ, ՈՐՈՆՔ ԱՆԴՈՒԼ ԵՒ ՀԵՄԱՐՆԻՆ ՎԱՐՃԵՐՈՒ ՀԱՄԱՋՈՒԱԾ ԵՆ, ՈՐ ՆՈՅՆ ԽՈԿ ԴԱՍՏՈՒՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԱՐԴԻՆԱԼՈՐՈՒԹԻՆՆԵՐ ԿԱՍՈՒՄԸՆԻ ՈՒՍՄԱՆՅ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱՆՅ ԱՂԱՆԱԿՈՐ ԲԱՇԽՈՒՄԻՆ ԵՒ ՄԱՍՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՈՐ ԵՂԱՆԱԿԻՆ: ԹԻՒ ՄԻՆԵԼ ԽՈՅՆ ԱՍՏԻՃԱՆ ՄՈՒԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՆԿԱՏՈՒՂՈՒԹԵԱՆ ԱՌՆՈՒԱԾ ԵՆ ԱՅՆ ԿԱՐԵԼՈՐ ԱՂԱՄԱՆՆԵՐՆ ԺԵՐ

Աղգային Վարժարանաց մէջ, այդ մասին չեմք ուզեր ոչ խօսիլ և ոչ պարտաւարդիք լինել այլոց . որովհետեւ իւրաքանչիւր գպրոցական Տեսչութիւն կամ Հոգաբարձութիւն այն չափով և այն եղանակաւ տնօրինած է իւր հոգացողութեան յանձնուած վարժարանն , որչափ որ թելադրած են իւր ըմբռնումն և կարողութիւնն Վաստիարակութեան և Աթոռութեան պայմաններուն նկատմամբ :

Այլոց ըրածներուն պարտաւարդիք չը լինելէն զատ՝ այն նպատակն ու յանգնութիւնն ևս չունիմք, որ մեր ՃԱԳԻՐՆ իրեւ օրինակ ներկայացընեմք ամեն Աղգային Վարժարանաց համար : Վասն զի մենք ոչ միայն գոհ չեմք տակաւին մեր Օրագրէն, այլ կը փափաղիմք աւելի ընդարձակ ծրարգիրներ և բարձրագոյն վարժարաններ, տեսնել մեր Աղգին մէջ, Սակայն մեր սոյն սուրբ փափագն սնուցանելով հանդերձ՝ հարկ կը համարիմք, ըստ բաղձանաց հարցասէր արգայնոց, Աւաքեւական Աթոռոյս յառանգաւորաց Վարժարանի ուսմանց ՃԱԳԻՐՆ և աշակերտաց ընդունելութեան ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՆ հրատարակելի գիտութիւն Աղգին :

Որովհետեւ ուսմանց և գիտութեանց գլխաւոր առարկայքն են ԱՍՏՈՒԱԾ, ՄԱՐԻ և ԲՆՈՒԹԻՒՆ և իւրաքանչիւրն սերտ կապակցութիւն ունին իրարու հետ, ըստ որում ճանաչել և սիրել զԱստուած՝ կ'ենթադրէ ճանաչել և սիրել զմարդ . իսկ ճանաչել և սիրել զմարդ՝ կ'ենթադրէ ճանաչել և սիրել զընտելութիւնն իւր համօրէն աստուածաստեղծ սքանչելիքներով, օրէնքներով և բարիքներով, ուր կ'ապրի կը սնանի և կը գործէ մարդն իւր յաւիտենական գերագոյն նպատակին հասնելու համար . ուստի

եւ Ս. Աթոռոյս յառանգաւորաց Վարժարանի ուսումներն սոյն երեք մեծ հիմունքներու կամ ուսմանց գլխաւոր առարկաներու վրայ բաշխուած են :

Ա. Աստուած :

Ղշմարտապէս զԱստուած ճանաչելու, սիրելու և պաշտելու համար կ'աւանդուին :

Ա. Պատմութիւն Արարչագործութեան, Արիւնիւնամութեան և Արարչին Աստուծոյ, այն է պատմութիւն Հին և Նոր Աստուածաշունչ Կտակարանաց :

Բ. Բրիտոնէական վարդապետութիւն, այն է ուսումն ճշմարտութեանց, որք հիմունք են հաւատոյ :

Գ. Բարոյագիտութիւն, այն է ուսումն պարտաւորութեանց մարդոյ առ Աստուած, առ անձն, առ ընտանիս, առ Աղգն և առ մարդ իւրաքանչիւր :

Դ. Պատմութիւն յաղթական զինուորութեան Արեւելեցւոյ և եկեղեցական կարգաց, ծիսից, աւանդութեանց և կանոնագրութեանց Ս. Հարց, առանց խառնելոյ սոցա հետ հերետիկոսութեանց և անբրիտոնեայ կրօնից պատմութիւններն, որոնք ուսանելու չափ կարեւորութիւն չունին :

Ե. Հովուական կամ քահանայական Աստուածաբանութիւն, այն է ուսումն պարտաւորութեանց հօլուի, որպէս քարոզչի և ուսուցչի Ս. Աւետարանի :

Բ. Սարգս :

Ճշմարտապէս ճանաչելու համար դմարգէն թէ՛ առանձինն և թէ՛ իբրեւ շառաւիղ աղգի և անդամ հանուր մարդկութեան կ'աւանդուին :

Ա. Բնախօսութիւն (physiologie), այն է ուսումն կազմութեան, կենսականութեան, առողջ պահպանութեան և զգուշութեան 'ի վնասուց և այլն և այլն : Բնդ ամին և Սարգարանութիւն (anthropologie), այն է ուսումն զարգացման եւ կատարելագործութեան կարողութեանց մարդոյ :

Բ. Պատմութիւն համարիւն աղգի :

Գ. Պատմութիւն աղգաց, իբրեւ կապակից աղգային պատմութեան :

Դ. Վասն աղգային պատմութեան, իբրեւ սերտ կապակից, ուսումն Հայերէն լեզուի :

Ե. Վասն պատմութեան Տաճկաց և տեղական ու քաղաքակցական յարաբերութեանց՝ ուսումն Տաճկերէն և Վրաբերէն լեզուոյ :

Զ. Վասն պատմութեան Եւրոպացւոց և օտարաղգեաց՝ ուսումն Վաղղիստէն և Վերմաներէն լեզուոց :

Գ. Բնութիւն :

Բնութիւնն իւր օրէնքներով քաջ ճանաչելու համար իբրեւ ընդհանուր ասպարէզ մարդկային կեցութեան, գործունէութեան, շահավաճառութեան և այլն և այլն, կ'աւանդուին :

Ա. Նշխարհագրութիւն :

Բ. Բնապատմութիւն :

Գ. Բնագիտութիւն :

Դ. Սթեմատիկական գիտութիւնք, այն է թուաբանութիւն, երկրաչափութիւն և այլն, որոնք վերբե-

րական կերպով միայն կապակցութիւն ունին վերոգրեալ ուսմանց և գիտութեանց հետ, այն է դիւրին օրէնքներով կը թեթեւցնեն մարդոյ հաշուական ուշխատանքներն :

Ե. Նշխարհագրութիւն :

Զ. Սարմամարդութիւն, որ բաց 'ի սովորական զբօսանքէն, կը կայանայ այժմ պարտիզի մշակութեան մէջ, այսինքն աշակերտներն ունին իրենց համար յատուկ պարտէզ, սրոյ բրէլն, հողը մաքրելն, ածուներ կաղմելն, սերմունք կամ տուն կեր ցանելն, ջուր հանելն, ոռոգանելն և այլն և այլն, բոլորն աշակերտաց կը վերաբերին, և իրենց երեկոյեան զբօսանքն սոյն մշակութեան նուիրուած է, որ և մարմնամարդութեան դիւրին և առողջապահիկ եղանակ համարուած է իրենց համար :

Վերոգրեալ ուսմանքներն ամենքն եւս սկսուած են և կը մատակարարուին այժմ Վրաբերական Վթողոյս Երանգաւորաց Վարժարանի մէջ, բաց 'ի բնախօսութեան, մարդաբանութեաննէն և Վերմաներէն ու Վրաբերէն լեզուներէն, որոնք բարձրագոյն դատարաններու մէջ պիտի աւանդուին, վասն զի ուսմանց բաշխումն եօթնամեայ չըջաններու վերածուած է և հաղիւ տակաւին չորրորդ դասարանը նոր պիտի սկսի () գոտոս ամսոյն մէջ, զինի տարեկան հարցաքննութեան :

Վուրդէ մեր ուսումնականիւր աղգայիններէն շատերն բարեսիրական եռանդէ շարժուած պիտի փափազին ուրիշ ուսմանքներ և լեզուներ եւս յաւելեալ տեսնել մեր Օրագրին մէջ, մանաւանդ, իբրեւ պատշաճաւոր մեր Վարժարանին, Ներայե-

ցերէն, Յունարէն և Վատիներէն, իբրեւ հին լեզուներ, սակայն թէ՛ Ս. Միքայիլ կարողութենէն բարձր է այս յաւելումն և թէ՛ մեք համուռած ենք, որ եթէ օրինաւոր աւանդուն Վատին Վաղղիարէն և Վերմաներէն լեզուներն, որոց մէջ մտնում են և կը մտնեն ամեն լեզուաց գրաւոր ձօնութիւնք, կարող են ամեն բարեսէր փափագներ լցուցանել Վաղղիարէն այս մասին:

Իսկ գալով աշակերտաց ընդունելութեան ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ, Վարժարանիս եօթնամեայ գոյութեան յաճախակի ձախող և յաջող փորձերն առաջի աչաց ունեւոյ՝ Ս. Միքայիլ Ուսումնական Խորհրդոյ որոշմամբ և Տնօրէն Վաղղիարէն հաճութեամբ տնօրինուած է:

Նախ Վարժարանիս մէջ շարունակ երեսուն որք և աղքատ ձրիութեան աշակերտներ խնամել (որոց թիւն արդէն լրացած է) և միանգամայն թուշակաւոր աշակերտներ ևս ընդունիլ:

Երկրորդ՝ Խրաք անձիւր թուշակաւորի համար 30 (Սամանեան) ոսկի տարեկան թուշակ առնուլ, մէն մի վեցամսեայն կանխիկ:

Երրորդ՝ թուշակաւոր աշակերտացուն պէտք է որ իսկզբան իւր հետ ունենայ վեց վեց զոյգ շապիկ, վարտիկ, գուրպակ, թաշկինակ, վեց հատ երեսաբլիզ, վեց հատ անկոշոյ սաւան, վեց հատ անձեռնոց (սեղանի համար), յետ ընդունելութեան ինչ պէս կերակուրն, նոյնպէս և զգեստն Վարժարանէն կը մատակարարուին:

Չորրորդ՝ ընդունուելու աշակերտէն լաւ Հայերէն գրել կարգաւ պահանջել և առանց այս պայմանին չընդունիլ:

Հինգերորդ՝ անպատճառ նորեկ աշակերտէն Վանդեան, Սկրտու-

թեան և Վաղղիարէն վկայագիրներ պահանջել, և հասակն ևս պէտք է լինի 12-14 տարեկան:

Վեցերորդ՝ նորեկ աշակերտ մի Յունուար և Յունիս ամսոյ մէջ միայն Ուսումնական Խորհրդոյ ներկայութեամբ քննուելէն և վկայականներն արձանագրուելէն զինի ընդունիլ:

Եօթներորդ՝ աշակերտ մի որ կարողանայ քննու թիւն տալ և 2ր կամ 3ր դասարանի մտնելու յաջողիլ, եթէ հասակաւ 14-16 տարեկան եւս լինի, ընդունիլ:

Ութերորդ՝ եթէ աշակերտ մի իւր ուսումն աւարտելէն և վկայագիրն ընդունելէն զինի փափագի իւր անձը դաստիարակութեան պաշտօնի նուիրել, ըստ իւր յօժարութեան և ըստ տնօրէնութեան Ուսումնական Խորհրդոյ, կարող է երկու տարի յառանգաւորաց Վարժարանի մէջ մնալ և գործնասպէս ուսուցչութեան մէջ կրթուիլ: Եւ եթէ թուշակաւոր է նոյն աշակերտն, սոյն երկու ամաց համար թուշակ չը պահանջուիր:

Ի դիմաց ուսումնական Խորհրդոյ

Եփեսայեայ

Ս. Վ. Սահակեան:

Եփեսայեայ

Պ. Ս. Խաչատրեան:

Ներկայ ԾԱԳԻՐԸ հաստատակելով ՍԻՕՆԻ մէջ, կը խնդրուի յատկապէս մեր Ազգային Սեծարդոյ Լրագրատպանէն՝ որ բարեհաճին իրենց պատուական թերթերուն մէջ առնուլ ի զեռութիւն ուսումնասէր Ազգայնոց:

ԲԱՆՍՈՒՐԱԿԱՆ

Ողջն առ Սիւն : — Յուշիկք Հայրենեաց Հայրոց ,
Ժպիտք և արտասուք — Վահագն : — Դիւան : — Սօս
և Սօնգիպի : — Վանայ բեւեռագիր Տախտակները
և Տ. Մօրթման :

Մեր վերջին բանասիրական փոր-
ձերը հիւրընկալ պատուասիրութեամբ
հրատարակող Սիւն ազգօգուտ ամսա-
գրին մեծայորք խմբագրութեան մեր
շնորհակալեաց հաւաստիքը ընծայե-
լու կրկնակի պատուասիրութիւն ու-
նիմք :

Նախ իւր պատուական էջերը մեր
խակ գրչափորձութեանց զոհած ըւ-
լարուն համար, և ապա՝ գեղեցիկ ծա-
նօթութեամբ մը՝ զմեզ, բուն բանա-
քննութեան արգասաւոր՝ բայց դը-
ժուարաւայր դաշտը հրաւիրելու չափ
մեր վրայ վստահութիւն ցըցուցած
ըլլալուն :

Բայց այս ձեռնարկութիւնը մեր
կարողութենէն վեր ըլլալովն հան-
դերձ, մեր նպատակէն ալ դուրս է :

Ղգային նորաբողոք մատենա-
գրութեան ժամանակ առ ժամանակ
ի լոյս ընծայած երախայրիքը յիշա-
տակել, և բանասէրներու քմաց ա-
խորժելի պողովները քաղելով հասա-
րակութեան ճաշակմանը յանձնել,
ահա՛ ասոնք են մեր փորձերուն վախ-
ճանն ու նպատակը :

Նորոք մատենագրութիւննիս՝ բա-
նաստեղծական նախերգանքը դադ-
րեցընէ, երբ թարգմանութիւնները,
հետեւողութիւնները և վերջապէս
հեղինակութեանց դուզնաքեսոյ փոր-
ձերն ու դողդոջաքայլ խարխալումնք-
ները, լիաձիր մտաց ծնունդներու
տեղի տան և ազգին գրական սեղա-
նը՝ բազմախորտիկ զարդարուի, այն
ատեն յարմար միջոց, աւատ նիւթ

և օգտակար պտշտօն կ'ունենայ Քրե-
նագատութիւնը :

Կրիտիկոսը յայնժամ կ'իջնէ յաս-
պարէզ՝ անարժան համբաւ մը ամփո-
փելու, թիւր վարդապետութիւն մը
հերքելու, անուպայ կամ անհարազատ
դեր մը, տմոյն կամ եկամուտ քեր մը
ձաղաճանակ խոյտառակելու, միով
բանիւ, հանձարը՝ տաղանդէն, տա-
ղանդը՝ պարզ խելքէն և խելացին
անխելքէն ոլորշելու :

Նա այժմ՝ ազգ. գրականութիւնը
առաւել խրախուսանաց ու քաջալե-
րութեան կարօտ է, քան քննութեան
և անաչառ դատողութեան :

Իսկ մեր — ինչպէս արդէն ըսինք —
ոչ քննադատ և ոչ քաջալեր հանդի-
սանալու փառասիրութիւնը ունիմք
մեր բանասիրական տիրաւորձերովը,
նա մանաւանդ այնպիսի երկասիրու-
թեանց՝ յորոց ոմանք բանագատական
սահմանէն դուրս են, և ոմանք՝ մեր
ջնջին խրախուսանաց չեն կարօտիր :

Բաւ է մեզ, եթէ մեր անձեռն
հաս դիտողութիւնները — թէ՛ ի գո-
վեստ և թէ՛ ի սրբօրու այլ և այլ գը-
րաւորական վստակոց — մասամբ ի-
ւիք նպաստէին ընթերցասիրութեան
գեղեցիկ ձիրքը՝ ազգայնոց մէջ տա-
րածելու, անտարբերութիւնը՝ ջնն-
ջելու, և հայրենեաց ու ազգի սէրը
ժողովրդեան սիրտն արծարծելու :

Նա՛յս այս վերջին արգասիքը յա-
ռաջ բերող երկասիրութիւն մը՝ Սը-
խիթարեան Հարց մամլէն ի լոյս ըն-
ծայուած է, զոր գովաբան գրիչը չի
կրնար իրեննիւթ չլիտրիւ և ընթեր-
ցասիրաց անմոռանալի Յուշիկ մը չա-
ւանդել :

Դարուս ազգ. մեծանուն պատ-
մագէտ — բանաստեղծին բազմամեաց

լուութիւնը՝ այս անգամ դարձեալ կ'ընդհատի երկհատոր **Յոթնութիւն** ու մը, ուր ամեն աստիճանի մարդիկ՝ իրենց ճաշակին յարմար ծարակ կը գտնեն:

Բանաստեղծը՝ իր քնարին համար, տուժարագէտը՝ օրացոյցին, հնախոյզը՝ պատմութեան, փիլիսոփան՝ մարդկութեան, և կրօնասէր անձը՝ սիրոյ և ճշմարտութեան . . . :

Հ. Ղեւոնդ Ղլիշան՝ Հայաստանի պատմութեան մէկ ընտիր ծաղկաքաղը կուտայ այս գրքոյնէն, որ ծոխ հմուտութեամբ և շատ մը ձեռագիրներու խուղարկութեամբ նուրանոր լոյսեր կը սփռին մեր ազգ. աւանդութեանց վրայ:

Քաղցրերգակ Հայ Նահապետն՝ գհետ կը լինի Հայաստանի դաւառներէն՝ ժողովրդեան սրտէն թռած շատ մը անծանօթ եկեղեցական և աշխարհական հոգեխօս գանձեր և աւելցեալ երգեր ու անարուեստ բայց բընախորժ բանաստեղծութիւններ ժողովելու և **Յոթնութիւն** մէջ դնելու, որոնք ուրիշ տեսակ գրուածքի մէջ չէին կր'ար ձահողագոյն եղանակաւ 'ի մէջ բերուիլ և յիշուիլ:

Իսկ Հայաստանի աշխարհագրական կամ տեղագրական մասին վրայօք տրուած ծանօթութիւնները՝ միծարդիւն հեղինակին այս մասնաւոր ճիւղիս մէջ ստացած համբաւը, եւս առաւել հաստատած են, և ազգայնոյս համար ալ օգտաւէտ տեղեկութեանց աղբիւր մը կը ներկայացնեն:

Ղլիշանեանի Յոթնութիւնը բացարձակ կը ցուցնէ որ, **Նահապետը**՝ ոչ միայն վերջին ժամանակիս ազգ. Սոսայից հակամրցանաց մէջ դափնեկիր ակոյեանն է, այլ և աշխարհագրութեան մէջ, սրտամագիտութեան մէջ ալ:

Վերջապէս, ամեն Հայու ձեռք գտնուելու արժանի է այս կրկնահա-

տոր բազմօգուտ երկասիրութիւնը, որոյ անշուք և անպաճոյճ անուանը տակն ամրիւփած է բազմահմուտ հեղինակը՝ ինչ որ **Կնիճեանի** գործոյն մէջ կարելի չէ գտնել. — Հայաստան երկրին սահմանաց և բնագիտական հանգամանաց նկատմամբ տեղագրական ու ստորագրական մանրամասն և ճշգրիտ տեսութիւններ և ազգ. սրտամութեան միջնաղ դիտաց ու թերածանօթ անձանց ոմանց մասին դահուցոյցի տեղեկութիւններ — :

Սիով բանիւ, **Կնիճեանի** **Հնախօսութեան** թերին լեցնելով հանդերձ — իբրեւ պիտանի գործ — անկէց ալ առաւելած է աշխարհիկ, խօսուէն, ընտիր և հանրիմաց ոճովն, վիպական կենդանի և բնական գոյնովը, գեղեցիկ և ճարտար հիւսերովը, սրտի և ճաշակի փափկութեամբը, բառերու վայելուչ կիրառութեամբը, և բանաստեղծական չքնաղ նկարագրութիւններովը, զոր թէպէտ սոսկ սրտամութեան համար անսովոր է 'ի գործածել, սակայն այս մասնաւոր գրքուկիս յօրինման ձեւն ու տիպարը եւ Հայկակի մը գիմառնօրէն գրուելուն դաղափարը՝ խիստ յարմար բերած և վայելցուցած են, ինչպէս ինքն իսկ աղուաբան հեղինակը՝ իւր սրտաբուղիս **Նախաբանին** մէջ կը յիշէ ըսելով:

«**Երբ** այսպիսի յիշատակաց վրայ շարժի գրիչն, չի կրնար գոնէ կայծեր չցատրեցընել, Պատմիչն յանկարծ վիպասան կ'ըլլայ, բանագատն՝ բանաւստեղծ»:

Իր կարգին մէջ իրաւամբ անգուգական գտնուող այսպիսի աշխատասիրութիւն մը՝ աւելի շօշափելու համար կ'արժէ որ բնութեամբ քիչ մ'ալ յառաջ երթանք:

Սիւլէն Գարոյ և Սարգիս-Բեան.

Սրբազան Տարգմանիչ, ժողովրդի բանաւտն զմեզ հանձնարեալ է, որ որչափ կարճ և հակիրճ, այնչափ ալ վսեմութեամբ և ճարտարութեամբ տողաւած է :

Այս գլուխս ընտիր նախերգանք մը կրնայ սեպուիլ ալ աւելի շքեղահիւս, քաջայօրէն և հանրագուտ գրելոյ մը՝ որ է :

Հայկայ ջընը :

Հոս Հայագիր տարեգլուխը մեկնելով և լուսաբանելով գրեթէ հայրենեաց յաւիտենական աւերակաց մէջէն հին և պանծալի յիշատակ մը կրկին վերբերած և ցուցած է Հ. Վեւոնդ՝ իւր և համօրէն մարդկային ազգին, որով քաջալեր և նախատիպ եղած է Ռուսինեան ճարտարահար Դիմիտրի Տոմարին հրատարակութեանը :

Վաղղիական մեծ յեղափոխութեան յայտմամբս վիժած արդիւնքը, Եւրոպական հին բռնապետական դրութեան անդրադարձ ճնշանքը տակ ձգմունքաց, թաղունքաց, կորան :

Իցէ՛ թէ այս բնական տօմարին արեւելքէն վերածնութիւնը, որ բարեբաղդօրէն տշխարհիս աւելի անդորր և խելաբերած ժամանակին դիպած է, և քան զամենեւին առաւել հնազանդ սովորութեան մը հեղինակութիւնն ունի, Վաղղիականէն աւելի բեղմնաւոր և ընդունելի ըլլար լուսաւորեալ աշխարհին :

Ս. Սահակ Պարբե և Ս. Ոսկեբերան :

Եկեղեցւոյ այս երկու սրբազան Հարց գերմարդկային վարուցն ու բարուց վրայ ճարտարաբան հեղինակին գրիչը լոկ պատմութեան ասպարէզը թողնով՝ երկու անդուգական ներբողեաններ տողած է, արդարեւ արժանի այնպիսի լրանց : Սանաւանդ Ս. Ոսկեբերանի պատրման յիշատա-

կին առթիւ, Հայաստանի հարաւարին կողմանց, տեղեաց և սովորութեանց վրայօք տրուած ծանօթութիւնները համազգային արժանիք ունին, ըստ որում շատ օտար պատմութիւններու մէջ հարեւանցի և անստոյգ կերպիւ յիշատակուած են այդ տեղիքը :

Երջնը և առաւել եւս կրնայ ըսուիլ նաեւ Նահանջ Իւրոն Բախտիկի գլխոյն մէջ նշանակուած տեղագրական մանրամասն և ճշգրտագոյն մասանց վրայ, որ թէպէտ Յոյն մատենագրին մէջ ալ արձանագրուած կան, բայց այնպէս այլանդակ անուններով, որ առաւել Սկիւթացւոյ վայրենի երկիրներուն կրնայ զանոնք պատկանել Հայ մը՝ քան իւր բնիկ հայրենեացն և աշխարհին :

Ազգային վիպասանութիւն :

Հայոց մատենագրութեան սկզբբանն ու ծաղիկըն համառօտակի մէկ տեսութիւնը կը պարունակէ՝ հանգերձ ընդհանր տեղեկութեամբ այլ և այլ ազգաց մէջ բանաստեղծական ոգւոյն և գրութեանց ծագմանը վրայով :

Ստոր և այս գլուխս — ըստ ինքեան առանձին հակիրճ դասագիրք մ'ալ կրնայ ընծայել մատենագրութեան այս ճիւղին համար, և ամեն բանասիրի ուշադիր վերծանութեանն արժանի է :

Նեպոլէ 'ի Հայ :

Նհա ցեղագրական ընտիր գլուխ մը՝ որ բարբարիկ ազգաց ծագման և յառաջատման վրայօք մինչեւ ցարգթէ յարեւելս և թէ՛ յարեւմուտս տեղի ունեցած խուզարկութեանց և հետազօտութեանց արդիւնքն ու արգասիքը կտրուկ մեթոտով, ընտիր ու ճով և բնական դասակարգութեամբ 'ի մի վայր բովանդակած է :

Սոյն գլխոյս մէջն ալ բաղմարդիւն
Եւ իշանեանը իւր առատ հմուտութիւնը
ցոյց տուած է :

Հոռւան — Սարգիսի :

Նահապետին սրտածմելի գրիչը
այս գրութեան մէջ ալ քաջանկար
պատկեր մը յօրինած է Հայ նահա-
տակի մը կենսագրութեան առթիւ ,
որ վարստանական գոյն կ'առնու թէ'
նիւթովը , և թէ' զարդարուն ոճովը :

Այս կարգէս են նաև թէ' Կոթորի Սա-
հոռնայ, Սարգիսի և Նեարեայ, ու Յիւ-
սիսի նահատակագրութիւնները ,
ուր հանդերձ եռանդնալատ հաւա-
տօք մեծ իմաստ Յուշագրին, կրփայլի
հայրենասիրական խանդ և աւելն հը-
նախօսիկ Նահապետին :

Ըրա Ա :

Փոքրիկ պատմական յիշատակա-
րան մը կը կազմէ այս գլուխս ալ, Ը-
շտոյ կենսագրութեամբ և ժամանա-
կակից գէպերու նկարագրութեամբ,
որոց մէջ ուշադրութեան արժանի
են Սմբատայ արկածքը, թագադրու-
թեան և թագաւորին օժման հանդէ-
սը, Սեւ-Բուղայի և այլոց վրայ տըր-
ուած տեղեկութիւնները, որոնց յի-
շատակութիւնը արդարեւ խիստ տնձ-
կանօք կսկիծ և ցու կը բերէ Հա-
պուհ պատմչին կորստեանը համար,
եթէ իրօք այս կորուստը ապագային
մէջն ալ անդառնալի ըլլայ :

Ըրա Գ Դ :

Սոյն Հայ Կուսակցութեան անմո-
ռանալի ջանից և արդեանց գրուա-
տիքը՝ առաջին արժանի էր Յուշա-
գրին ոսկէտող գրչին, որով մեր շա-
տերուն համար անձանօթ մնացած
բաղմերախտ անձի մը յիշատակը վե-
րստին նորոգեցաւ : Հայ սրտերու մէջ,
և որուն ինչպէս ինքն իսկ Հ. Սե-
ւոնդ խիստ պատշաճ կերպով ըսած
է, « Ս'եր բաղմացեալ արդի տպագ-

րողաց և տպագրողեաց պարտքն է
հոշակել այսուհետեւ ամ յամէ ի-
րենց առաջնորդին սիրալի անունն
և գեղեցիկ յիշատակը : »

Օտայի և Սի. Գ :

Իւր բնեանց թագաւորութեան-
որ մեր ազգ. իշխանութեան արեւ-
մուտքն է — այս երկու ծիրանածին
տիկնաց նկատմամբ Յուշագրին գը-
տած և հրատարակած տեղեկութիւն-
ները որչափ ալ հետաքրքրական եւ
սրտաշարժ են, սակայն լատինախոս
երանգով պատած ըլլալուն համար՝
գոյցես օտարտի պատմութեան մը
մէկէջն ընթերցումը կը թուի, մանա-
ւանդ որ անուններն ալ 'ի Փրանկ և
'ի Յոյն փոխուած ըլլալովն, Հայու-
թեան այս արտօքին նշանն անգամ
չտեսնուիր անոնց վրայ :

Պ. Ընթերցան' ազգ. մատենագ-
րութեան նուիրած Եւսիսի և Երսասի
և Սահագն անուանեալ երկու ընտիր
քերթողական երկասիրութիւններովն
պատուաւոր տեղ մը կը բռնէ Հայ
քերթողաց դասին մէջ :

Առաջնոյն մէջ կան լի զգացմամբ
և հայրենասիրական ազգամամբ տող-
ուած տաղեր, բնական, պարզ և ճը-
կուն ոճով երգուած մեղեդիներ :

Ասի կը յայտնէ թէ, Պ. Ընթերցան
պատկերի ճշդութեան և լեզուի կո-
րովութեան, սիրահար գտնուելովն
հանդերձ, հետամուտ եղած է նաև
նիւթի վտեմութեան, իմաստի ընտ-
րութեան և մտոյց ճախութեան :

Ասոնց կարգէն է Սայիսի երգը՝ ո-
րոյ մանուաւանդ այս ութերորդ տունը,

« Կիւր ինչուն ու ախանց վրայ

Ձեզն պտուտ են Հայոց ազգիկներ :

Բայց ցաւով տեսնում թէ մէկիկ չեղայ :

Թեփոց մէջ փախին թողով դափուներն : »

Հատ բանաստեղծական և գողոր միտք
մը կը սրբունակէ :

Ի վաղաժամին վերնագրով եօթն տուն երգն ալ օրոտուռ է և ճարտար ոճով գրուած է :

Սահմանադրութեան վրայ յօրինուած մէկ ոստնաւորին մէջ գեղեցիկ գիւտ կը տեսնուի :

Սերոշի ուղղուած տաղիկն ալ իւր քողար հիւտն ունի և յանգերու գեղայարմար ներդաշնակութիւն :

Սակ պարանկին շատ թարմ և նրբ բին կերպով յօրինած է :

Վայց վերայիշեալ յայտք և լրբաւոր անուանեալ տաղերուն մէջ յահմանի ուղղուած մէկ փոքր քերթուածիկը թէ՛ ոճով և թէ՛ իմաստով քան զայլ ամենը վերագասելի կրնամք համարել, և վեմուտեան օրինակ :

Վախճանք, Վահագնք, Հրեշտակ Վախճանք, Ի մարտ Հայկայ, Պարն և մահաւանդ Պարեթաշին Նպար լինին այնպիսի գրութիւններ են, որ ամեն ազգի համագաս քերթողաց և բանահիւսից պատիւ և յարգ կրնան բերել, և մեզ յոյս կուտան որ ժամանակին օգնութեամբ և անդուլ ջանիւք՝ Պ. Մ. Մ. մեանի փափկաստ Սուսայն ալ դարուս բարձրութիւն Սուսաներուն կարգը պիտի կարենայ անցնիլ :

Իսկ Սահագն երկարածիք քերթուածը՝ Պ. Մ. Մ. մեանի տողեալ գործոց — գլուխը կրնայ սեպուիլ :

Նիւթը՝ մեծաւ մասամբ տեղեւծական վրաստանութիւն մ'է, ինչպէս որ բուն գիւցազինն էութիւնն ալ պատմական ճշգրիտ սահմանի մը տակ չէ. — կէս Հայ, կէս Սար և գրեթէ Հերակլի Հելեն կիսաստուածոյ արեւելեայ անձնաւորութիւնն ալ կրնայ համարուիլ :

Վալով գործոյն յօրինմանն ու լեզուին, կրնամք ըսել թէ՛ նորատիպ բանաստեղծական գրութիւններէն խիստ քիչերը կրնան մրցիլ այս հան-

գամանաց նկատմամբ, մեր երկտասարդ բանաստեղծին յառաջիկայ շարագրութեանը հետ :

Նարտար բանակարգութիւն, յոտակ և ոլորի ոճ, ընտիր յանգաւորութիւն և շատ տեղ վեմ իմաստներ և աղգային հեթանոսական ծիօնից և սովորութեանց նկարագրութիւններ, ասոնց բոլորն ալ կը պարունակէ Սահագն քերթողութիւնը, և ըզձալ կուտայ բանասիրին՝ որ այսքան և այսպիսի առաւելութեանց ձեռնհաս գրիչ մը աւելի հանրածախօթ ազգային վէպ մը ուղած չէ ընտրել իւր աշխոյժ Սուսային սաւառնմանը նիւթ :

Վայց և այնպէս՝ ներկայ քերթուածոյս նիւթոյն ամուրթիւնը՝ նորահրատ քերթողին երեւակայութեան չափը տուած է մեզ զանազան գիւտեր և տեսիլներ ի մէջ բերելով, որոնց շատը իսկատիպ են և յաջողակ հնարքով շարայարուած :

Նիւհանուր տեսութեամբ, գործոյն վրայ գովեստէն ուրիշ բան չի կրնար ըսուիլ :

Վայց ի մասնաւորն, կան տեղ տեղ խտրական և Վաղղիական ճաշակաւ և կամ անոնց հետեւմամբ յօրինուած սրտայոյզ կտորներ, որ Հայկական ու ծոյն քաղցրութեան և գեղեցիկութեան շնորհիւ առաւել եւս փայլու համեղութիւն մը ստացած կ'երեւին :

Ս. և կան տողեր սոյն քերթուածոյս մէջ՝ որ երկար գրուագներ կ'արժեն :

Ս. չգտար սա յետագայ երկու տողիս մէջ հեղինակին արտաբերած հառաչանաց աղէկէզ իմաստը :

« Հէք հայրենիք, ծընար գիւցազն հազարօր, Ս. զիւցազուք հազար ըզբեղ ու ծընան : »

Վարձեալ Յուլի գրուագին մէջ

նկարագրուած Մոհամադ զոհին հան-
գէտը, ըստ որում, մեր հեթանոս
նախահայրը հինօրեայ արարքներէն յի-
շատակ մը, քաղցր և տիրապին ըզ-
գացմունք մը կ'աղղէ ընթերցողին, ու
բոյ այսօրուսն օրս երեւակայութեան
օգնութեանն է միայն միայցիւր այսպի-
սի նախնական ծիսից վրայ գաղափար
մը կազմելու:

Մոհամաձօն երգեցիկ կուսանաց
նուագը՝ շատ մեծաւայելաւ է, և
Նօբա անուն իդալական օրէրային մէջ
այլ առ լռօսինն ուղղեալ մէկ աղօթքի
մը տիպը կը բերէ:

Վիշապ գրուագին սկիզբը՝ կարի
վսեմ պատկեր մը կայ գիշերոյ առ ու
արս Ստեփան:

Վիշապ, աւելի կորովի ոճով գրու-
ած է, և պատերազմական նկար-
ները ուրեք ուրեք շատ ընտիր են,
մանաւանդ Մարի և Փրատաւայ մե-
նամարտութիւնը որ կըսկսի

«Չանտառային շարժեալ ըզոյն» ձեպեալ գայո
տողէն՝ և կը վերջանայ

«Արեւնային սիրտք ընդ մահուդ յիշատակ»
տողով:

Կան նաև գողտր, բանաստեղծա-
կան և անբռնաղգեցիկ նմանութիւն
ներ, որ շատ գեղեցիկ կերպով ալ
բացատրուած են, ինչպէս այս.

«Իբր աչք ծաւի ընդ կամարք յունից թաւ»
Ժպտեք ծախին ընդ եղբանց հովանեալ:

Վերջապէս՝ Վահագնի ծնունդը,
որ քերթուածոյն աւարտման մօտ
պատմուած է, մեր Վոլքիցայի նախ-
նեայ երգոյն նմանողաբար, արդարեւ
կատարեալ տաղաչափութեան տիրար
մը կրնայ ընծայել Հայ գրասիրաց:

Կան երգահաններ, որք իրենց քը-
նարին առաջնորդ՝ ճոխաբան լեզուէ
աւելի, իմաստի առատութիւն եւ
տրամաբանական ճշդութիւն կ'ընտ-

րեն, և բանաստեղծութիւնը գող-
ցես իւր մերկ գեղեցիկութեամբը
կ'ուզեն փայլեցնեն:

Երանց դասէն է Պ. Հիտարեանի
Վիշապ անուամբ հրատարակած տա-
ղարանը:

Վյսպիսի գործերը իրենց տեսա-
կին մէջ մասնաւոր գանաղանութիւն
մը ունին, և կը չափուին միշտ իրենց
իրական արժանեօրը:

Վիշապ լեզուն ընդ հանրապէս գը-
րտառով խառն աշխարհաբառ է, որ
շատ տեղ ընտիր ոճ մը կը ձեւացնէ
բառերու անշուայլ դասակարգութեւ
և նիւթոց պարզ ու անսեթեւեթ
բացատրութեամբ:

Ան լռօսին վերնագիրը կըսղ ոտա-
նաւորին նիւթը՝ եղական երեւակա-
յութիւն և բանադատական յարմա-
րութիւն կ'ենթադրէ:

Նոյնը կարելի է ըսել նաև Տո-
վաշտի վիպական գրութեան հա-
մար՝ որ խրատական և աղղու է, և
որ ա՛յնօրձ համբակի մը գրէն շէր
կրնար ՚ի դուքս գալ:

Նախ ինչո՞ւ ու Սիրտքիւն արեւե-
լեան ճաշակաւ տողուած են և ընտիր
ոտանաւորներ կը պարունակեն:

Վյս վերջնայն ետքի կտորը — որ
խորենացւոյն կ'ակնարկէ — խիստ սը-
տառու է:

Իսկապէս իսկը բուն Պարսիկ ոճով
գրուած է, և խրատական բանաս-
տեղծութեան գեղեցիկ օրինակ մ'է:

Ի մանկի գիտահաս, ի յիշ, ի բա-
ղանէաց, ի բանահի և մանաւանդ ի մա-
հիճ մահա՝ հարուստ երգը՝ որոյ վեր-
ջին մասը Վոլքիցայի ողջոյն մ'է, լի
են գեղեցիկ ստեղծումներով, ու մերթ
գողտր և մերթ վսեմ տողերով:

Հետեւողութեան բազմակոխ շա-
ւիղը չախորժող և լոկ բառից ու քե-
րականական խորթութեանց խճողմա-

նէն խորշող բանաստեղծներուն երկա-
սիրութիւնները որչափ սուղ ըլլան,
այնքան թանկագին են և սիրով ըն-
թեռնել:

Չեմք գիտեր՝ տաճար համար է, թէ
հայկական անպաճայճ և համեղ ոճոյն
աղագու, որ Վիսնը անտաղտուկ մը
տօք ծայրէ ի ծայր կը կարգացուի:

1847 ին՝ Կոնկաթայի Մ. Երարա-
տեան տպարանէն առաջին անգամ
երեւան եկած, և անցեալ տարւոյն
մէջ՝ բանասիրաց ոմանց ջանիւքն՝ ի
Պօլիա երկրորդ տպագրութեան ար-
ժանացած բանաստեղծական վէպ մը
— և կամ ինչպէս հեղինակը կ'անուա-
նէ — Բեր մ' է Սոս և Սնդիպի:

Նիւթը՝ արեւելեան մատենագ-
րութեան մէկ սիրուն մանրանկարն է,
որուն մէջ աւելի երեւակայութիւնը
կը տիրէ՝ քան թէ ճաշակը:

Աւր նաև խրատական ասացուած-
ները՝ շատ մը մտացածին պատկերներ
բու հետ միահամեմատ խմբուած են:

Ս. Թաղիգեանցի այս գործը՝
Պարսիկ և Հնդկի բանահիւսններու
մէկ նմանութիւնը կրնայ սեպուիլ:

Հնգտոեայ ոտանաւորը անգտեղ
շատ պարզ և յաջողակ կերպով յօ-
րինուած է. և երբ հեղինակը, Վան
գիտի եղբորաց վրայ թափառելու ա-
տեն, հայրենեաց քաղցր անունը կը
շիշէ, գրիչը մէկէն ի մէկ ուրիշ ըն-
թացք մը կ'առնու և, հինգերորդ
երգին պէս, ոճն ալ, ճաշակն ալ մի-
անգամայն աւելի կկրթ և կորովի ձև
մը կը դրենուն:

Թաղիգեանցի սոյն աշխատասի-
րութեան փառքը հոս չյանդիր:

Մտք մէջ՝ Թաղիգեանց, Պրահ-
մանական դիւցաբանութեան վրայ
մինչեւ ցարդ հրատարակուած աւ-

ղեկութիւններէն աւելի կատարեալ
ծանօթութիւններ տուած է. և միայն
այս հանգամանքն ալ կրնար իւր գոր-
ծոյն արժանեաց կշիռը տալ, եթէ
ուրիշ լեզուագիտական և սրբամական
հմտութեանը չափն ալ տուած չըլլար
սոյն փոքրիկ հեղինակութեանը ծա-
նօթութիւններուն մէջ:

Հնդկի, Պարսիկ և Նգդիական
լեզուները հաւասարապէս ծանօթ են
իրեն, նայուէս և անոնց հեղինակնե-
րէն շատերը:

Իսկ գալով բառերու ոմանց ստու-
գութանութեան վրայ յայտնած կար-
ծեացը մասին, հայրենասէր հեղինա-
կին ազգային զգայմունքը տեղ տեղ
զինքը չափազանցութեան տարած կ'ե-
րեւին, մանաւանդ երբ կը ջանայ օ-
տար լեզուաց — և առաւել քան զա-
մենը — Սանսքրիթի բառերէն մէկ քա-
նին Հայերէնէն ծագած համարիլ,
մինչդեռ ընդհանուր լեզուագիտաց
խուզարկութիւնները ասոր հակառա-
կը հաստատած են:

() րինակի համար. Կոնկաթայի Յու-
նական անուան գալով՝ մեր լեզուին
մայրութիւնը և Յունաց գողութիւնը
հաստատել կը ջանայ, և չուզեր տես-
նել որ երկուքին ալ նախամայրն է
Սանսքրիթը:

Իսկ Վանգէս կամ Վանգա գետոյն
անուանն ալ Հայերէն արմատ մը տալ
ուզելը, սոսկ ազգասիրական յանգգ-
նութենէ մը յառաջ կրնայ գալ:

Մյուս ամենայնիւ՝ Հայաստանի
իրաց և տեղեաց վրայօք Թաղիգեան-
ցի տուած տեղեկութիւնները շատ
յաջող և նուրբ մոքի մը երկնած ար-
դասիքն են:

Ինդ ամենը՝ մեր Հնդկաբնակ Հա-
յոց այս չքնաղ ծնունդը, որ և նորագ-
տպագրութեան մ' ալ արդարապէս
արժանացած է, դարուս Հայ մատե-

նագրութեան ոսկեղինիկ շղթային մէկ
գեղեցիկ օղակը կը կաղմէ և թաղե-
դեանցի անսունը, աղգիս հանրաձա-
նօթ բանահիւսնեբուն անուանոյ կար-
գը կը դասէ :

Եւ ինչ հնաւանդ յիշատակարաննե-
րը որք Վանայ սեպուխտէն — արձանագրէրը կը
կոչուին, և որք գողցեն Սեփին Հա-
յաստանի մէջ այլ օգինակ Սիւնգի մը
նման բարձրացող հիւսկառաց, բա-
րակոփ միջնաբերդի մը անովեքմանի
առեղծաւածները կը ներկայացնեն յի-
տագայ սերնդոց, այս անգամ — ինչ-
պէս նաև. տարինեքով յառաջ — բա-
նասէր հասարակութեան ուշադրու-
թիւնը վերստին զարթուցին, նա մա-
նաւանդ Հայոց հետաքրքրութեանը
նիւթ և ճարակ հայթայթեցին, Սօթ-
ման անուն բաղմահմաւ արեւելա-
գէտ Վերմանացւոյն հրապարակաբո-
սութիւններովը :

Ս. Խարենացին — որ մեր Հերոս
գոռը կրնայ կոչուիլ — Հայկազանց իշ-
խանութեան միջին և վերջին մասերը
այնչափ մութ թաղած է — թէպէտ ոչ
կամովին — որ մեր բուն Վազային
պատմութեան այս արտայայտ միջոցին
վրայ փոքր ինչ լըս մ'անգամ ունե-
նալը՝ հիմայ ամեն հայրենասէր Հայու
բաղձանաց կէտը կը կաղմէ :

Նախ՝ յայտնի չէ թէ մեր բաղ-
մարդիւն եւ ոսկեգրիչ պատմահօրը
յիշատակած քսան և եօթնի չափ իշ-
խանաց կամ թագաւորաց տէրու-
թեան սահմանները որոնք էին, և թէ
ինքնագլուխ էին թէ հարկատու :

Դարձեալ, թէ ուր կը վերջանար
Հայոց սահմանը և ուրիկց կըսկէր
մէկ կողմէն Սարացը, միւս կողմէն
Պանոսացոցը, Վրացը և Սկիւթաց,
և ի Հարաւայ Մարեաստանեայցը :

Եւ և ասոր նման տեղեկութիւն
ներուն չգոյութիւնը խիստ խառնա-
շիւթ կերպարանք մը կուտան, մա-
նաւանդ Վրեւելեան Հայաստանի
բնիկ որ իշխանութեան տակն եղած
ըլալուն ինդոքսն, որ հետզհետէ Հա-
յոց, Սարաց և Մարեաստանեայց ար-
շաւանայն ու տիրապետութեան են-
թակայ եղած է, և երեք — և թերեւս
առաւել — աղգերու պատմութեանը
թաղի ու թաղը հանդիսացած :

Սոյն թէութեանց աւելի հաստա-
տութիւն կուտան յիշեալ Տ. Սօթ-
մանի բրոնզաւատակ հետազոտու-
թիւնները, Վանայ բեւեռաձև ար-
ձանագրութեանց նկատմամբ, որոց
համար — եթէ ստուգիւ ինքը ասոնց
վերծանութեան բանալին գտած է —
կարծեմք խիստ յանգուսն առարկու-
թիւն մը բրոնզէնք ըլլար ըսելով թէ՝
փոխանակ Հայ թագաւորաց մէկ ցան-
կը գտած ըլլալու, բոլորովին ուրիշ
աղգի տիրապետներու շարք մը ձեռք
ձգած է նա՝ որք այն աստեղները իրենց
նուաճած Վասպուրական գաւառին
Տոտք քաղաքին հետ ալ մեծ յարա-
բերութիւն ունին եղեր՝ իրեւ մաշ-
րութազոյք մը :

Եւ նախ՝ դիտելու կէտ մը հոյ Տ.
Սօթմանի մեկնած արձանագրու-
թեանց մէջ՝ որ բնաւ ուրեք աղգի ա-
նուն չիտ, այլ տէրութեան երկրին,
որ է՝ ընդհանուր անուամբ կոչուած՝
Պէմա :

Եւրդ, յայտնի է որ այս անունը
Հայ լեզուի բառ չէ, և ոչ իսկ մեր
արմատական միավանկներէն բար-
դեալ բան մը, կամ գոնէ ազաւա-
ղեալ բարդութիւն մը :

Մար իմաստը՝ եթէ Հնդկաց եւ
կամ Մարեաստանցոց լեզուէն չելեր,
հարկ կ'ըլլայ հնագիտաց՝ նախնի Սա-
րաց լեզուին մէջ բնութեւ, որմէ ծա-

գած է և հին Պորոսերէնը և Պակասին կամ Պարթեւը :

Վարով թագաւորաց անուանե-
րուն :

Լսոնց մէջ ալ բաց ՚ի Պակիտորէն — որ ըստ մեզ Պարթիւն , և ըստ Պար-
սից կամ Սարայ՝ Պակասոր (այսինքն
քաջ, արի) անուան կը համաձայնի —
միւս բոլոր անուաները և ոչ մէկ ազ-
գի միջինակ կը պատկանին : Քանզի
Հայերէն ըլլալ չեն երեւիր , թէ և
ընթերցման ոճն անգամ փոփ խել
պէտք ըլլայ :

Իսպոհիկին՝ Լպակոնի ընկերակիւ՝
դարձեալ հայոցուցած չենք ըլլար ,
որովհետեւ աննշան տոհմական կու-
շում մը տուած կ'ըլլանք այս հինգ
համասերունդ կարծուած իշխաննե-
րէն միայն որ անտեղի է , քանզի միւս
չորսին ալ սեպհականապէս տրուել
հարկ կ'ըլլար :

Սինուալը , Փառնաալ կամ Սանա-
ալ յորջորջել պէտք կ'ըլլայ , և ասով
միայն Խորենացւոյն յիշած Փառնա-
ւասին կը մօտենայ , (թէպէտ և Փա-
ռնունը այն բեւեռագիրոց մէջ ար-
դէն յիշուած ըլլալով՝ այս տեղ ար-
ձանագրիչը Փառը Սինի փոխելու կա-
րօտութիւն չունէր) :

Լիկիսիւր մեր տառաջընթեան
ամեն կանոններէն կ'ընդգլխի և ո՛ր և է
հնարիւք չուզէր հայանալ : Լսոր հա-
մար ալ Խորենացին՝ իւր յիշած ժա-
մանակակից Սար թագաւորներէն՝
Լիկիսիս անուն մէկը շատ նմանաձայն
և յարմար եղանակաւ մէջ կը բերէ ,
կարծես այս դժուարակնձիւն խնդի-
րը՝ շատ մը դարերէ յետոյ լուծելու
մտք :

Դարձեալ , Խորենացին մեզ կ'ա-
ւանդէ — հարազատ աղբիւրէ քաղե-
լով — ինչպէս նաեւ պատմական ճշշ-
դութեան մասին մինչեւ ցարդ ան-

հերքելի հանդիսացող Լսուածու-
շունչ գիրքն ալ կը հաստատուէ՝ թէ Լ-
սորեստանաց կործանմանը գործոյն
մէջ՝ Հայք և Սարք զինակցաբար
վալուեցան . (Լսորատեան և Լս-
քանազեան ըսելով , որոց մէկը կամ
միւսը անշուշտ Սարաց կը պատկանի) :

Լրդ , մեր բեւեռագիր տրձանա-
գրութեանց մէջ այս զինակցութիւնը
երբէք յիշուած չերեւիր , մանաւանդ
թէ միշտ մերձաբնակ իշխաններու և
չըջակայ ապստամբ գաւառներու հետ
կոխ և ոտով կ'աւանդէ , որով և
եկամուտ կամ օտարազգի բռնացող
տէրութեան մը գաղութարար կուտայ :

Սէկ անդ մ'ալ Խո-դիլ բառը
երեւան կուգայ , զոր ներհուն վեր-
ձանողը շատ պատշաճօրէն խփիլ կամ
խրփիլ բառով կը մեկնաբանէ , որուն
արմատն է՝ խփ (ինքն) և փ — (տէր)
այն է՝ ինչնալ , Դապիս , և ըստ այնմ՝
Սարերէն կամ որ նոյն է՝ Պարսկերէն
բառ է :

Լս ստուգաբանութիւնը նմա-
նապէս խո-դիլ տեղական անուան
ալ կրնայ յարմարիլ՝ որ ըսել կ'ըլլայ
ինչնալ — ինչն կամ իրիլ փեր — ինչն :

Իսկ Վարով Պո-դիլ բառին՝ զոր
նոյնպէս տեղական անուանակոչու-
թիւն մը կը կարծէ լինիլ , և որուն
մեր Հայոց Պոյ գաւառը նշանակել
կը համարի , կարելի չէ՞ արդեօք այս
բառն ալ Լիկիսիսի համաձայնեցնել
և Լիկորիացոց աշխարհը իմանալ :

Տ. Սորթմանի մէկ խօսքն ալ կրը-
նայ այս բեւեռագիրներուն Սարաց
պատկանիլը հաստատել , որ է՝ տէրու-
թեան աշխարհին նախ , Սարի կոչուի-
լը « Որ , կ'ըսէ , ճիշդ Հայոց Սար բա-
ռը կը յիշեցնէ մեզ » :

Ըսկեց կ'երեւի թէ՝ Վարդակիս
Սարաց իշխանին յաջորդացը և կամ
անոր նախորդացը ցանկին մէկ մասը

գտնուած բլլայ սոյն յիշատակարա-
նացս մէջ, որոնք առ ժամանակ մի
Հայաստանի ալ տիրած բլլան: Քան
զի ուրիշ կերպով չեն կրնար մեկնուիլ
այսքան այլատարազ անուաններ և գից
չարակարգութիւն մը՝ որ Հայու մը
համար տնմեկնելի առեղծուած մ'է:

Անկիւր՝ ընդհանուր արեւելեայց
պաշտածն է՝ և ոչ մէկուն սեպհա-
կան։ Անկիւ բառը մինչեւ ցարդ,
Պարսիկ բարբառով գործածեւի է։

Վիսապը — յետ Հնդկաց — յայտնի
Մարաց կամ Վարսկաց բառ է, և ու-
նի իւր բարդութիւնները, որք էն
Վիսապը (Վժդատկի միւս անունը)
Վ յարաց, կիւր յարաց, և այլն :

Փառք՝ որչափ Հայերէն է՝ նոյն
չափ ալ Վարսկերէն կամ Սարերէն է
Քառ կամ ֆէր յորջորջմամբ և միև
նոյն նշանակութեամբ, և ասոր մէկ
հին բարդութիւնը՝ որ է, ֆէր-վէրք
կամ Վորդիկ հնչմամբ Սլավոնացիք
ուսցի և քառասոր իմաստն ունի, և ըստ
մեր պատմահօր դասակարգութեան՝
Վարբակիս Սարաց թագաւորին
հինգերորդ յաջորդն է:

Այդի զանկիկ բռն կերեալ, և
կը կաղմէ Սարաւաթի անունը որ ան-
դիկ մեծ գիցուհեաց մին է :

Խո-իին ալ ինչպէս Տ. Սթրաման
կ'ըսէ, խօսքս բառն է Պարսկաց, որ ք
սեւ է իննիկ, այսինքն իննագոյ, ահիշ,
և այլն :

Օխայի ահուհը կը յիշեցնէ
դարձեալ Պարսկաց լէպ և ֆէր կամ
լէպ-ֆէր բառերը՝ որ կը նշանակեն
գեղ և յոս :

Սնացածներն ալ Մարտոյ և Սա-
րայ լեզուէն ըլլալուն հաւանակա-
նութիւն կր տեսնուի :

Լյուս ամենայնիւ , այս բեւե-
ռագիրներուն — քաց 'ի անուններէն —
միւս հանգամանքները կրնան նաեւ

Խորենացւոյն մէջ չյիշուած Հայկազն
Թագաւորաց մէկ ցեղին պատկանիլ,
և տառ Զականակը պնդելու համար
առ այժմ՝ ձեռքերնիս ուրիշ աւելի
զօրաւոր փաստեր չունինք :

Կը մնայ դարձեալ քննել թէ՛ Տ.
Սօրթմանի ժամանակագրութիւնը
ո՞չտի ստոյգ ապացոյցներու վրայ
հաստատուած է :

Եթէ Լսորեստանեայց հետ պա-
կտրազմի յիշատակութիւնը պաա-
ճառ եղած է այս բեւեռագիրները
Վրիստոսէ 6-7 հարիւր տարի առաջ
ուսն պատմութիւն մը ենթադրելու,
այս բաւական չկրնար ըլլալ, որովհե-
տեւ՝ ըստ մեր պատմահօր, Լրամն
այ Լսորեստան արշաւած էր Գ) :

Սար — Երաս և անկէջ առնելով՝
Սոլսէս Խորենացին յայտնի կ'ըսեն
Թէ այս սեպագիր տախտակները Հա
միրամայ ժամանակ արձանագորութեամբ
էին :

Այս նկատմունքս ալ տեղի կու-
տայ ենթադրելու՝ թէ Արամայ աղ-
գակից և կամ օտարազգի յաջորդացր
ոմանց պատմութիւնն ըլլայ : Քանզի
Արայի առաջնախառն մահն ու Ա-
նուշաւանի՝ երկար ատեն դերու-
թեամբ՝ Նինուատայ կամ Օլմեսայ
մօտ, արքունի դուռը սուտյախին և
ապա ապստամբելով փախչին ու ա-
ռանայ խոշնդոտի Հայաստանի մէկ
մասն և վերջապէս բոլորն ալ գրաւելը
և անբնական կերպիւ հանդարտ թու-
ղուիլը որ յորդուոյ յորդի անբաւե-
տէ, ասոնք այնչափ անորոշ թողած
են Հայոց պատմութեան այս միջոցը՝
որ կրնան հաւանականութիւն մ'ալ
եղեւոյնել թէ, վերոյիշեալ բեւեռա-

(1) Իսկ զմեծ մասն դաշտացն Ասորեստանի կալաւ ՚ի ծառայութեան հարկի Արամ բազում ժա. մանակս ք 1

գիրները — յետ Համիրայ — Մարեա-
տանցի կեղմնակալ իշխաններէն ոմանց
գործքերուն յիշատակարանն բլան ,
(յորոց և մին՝ Նինուատայ համանուն
կամ համադգի Սինուազն բլան կը
թուի) , և որոնք՝ Սարաց և Հայոց
անկախ իշխաններէն մէկ քանիներուն
հետ սրտերազմներ տուած բլանէն
զատ , նոյն ինքն իրենց հարկապահանջ
Մարեստանցւոց տէրութեան դէմ ալ

կրբեմն ապստամբ և յարձակող գը-
նուած բլան :

{ իշխալ արձանագրութեանց լեզ-
ւին գտլով հնագիտաց կարծիքը դեռ
միտքան չեն , և գրեթէ ամենքն ալ կը
հաստատեն թէ խոռն լեզու մը բլան
լու է , կամ աղաւաղեալ Մարերէն ,
(ոմանք ալ Նգիպտական բլան կը հա-
մարին և այն լեզուով իսկ կը յոջողին
մեկնելու և լուսարանելու) (1) :

Ա-Միթերցումն բեւեռագրաց .

Բ-Մառական մեկնութիւն ի Հայ .

Ա-Մատաւա բան ինա .

Բ-Միւնպաթիի քաղէ լինիլ Խրպարանայ

Ա-Միւնպ նասի իլու

Բ-Մարի իշխան Մարաւա

Ա-Մահիտ պիլիթ իննա

Բ-Օղբէր զարձար յաւելալ

Ա-Միթբուլթի կունա

Բ-Մալաթն Ժողովրդեան

Ա-Մքան Սարբու

Բ-Մանայայաթար արքայ

Ա-Մասիա իսու ու

Բ-Մասեայ որ Խառոյց

Ա-Մուռուսբաա ի իրու :

Բ-Մ Տոպ քաղաք :

— իլու Հալտի նինի

— Մարաւա Հալթի Խառաւար

Սինուատի իսպուռինա

Սինուատայ իսպաթինայ

Հալտի ի իս սուռուրի

Հալթի պաւպաթին

սապու լու ու

է սելան

Սինուանա իսպուռինա

Սինուատայ իսպաթինայ

տաննու սարմաթ

Հզոր արքայ աշխարհին

պիլթ ալուսի

արաւ սապուաւաթին

Եւ սրուն իմաստին մեկնութիւնն
է հաւանականապէս այս :

« Հալտի Մատուած , (կամ Մատ-
ուածն Մաղդէացւոց) եօթնպատիկ
փառաւ որ արապէ՛ զանձն Սինուատայ

(որդւայ) իսպուռինայ , (որ է) իշխան
բարի :

Հալտի Մատուած՝ (կամ Մատուած
Մաղդէացւոց) պահպանեալ զտաճարն
չքեղ (յոր) կայ սեղան երկրպագու-
թեան (վան) Ժողովրդեան :

(Քանդակեցաւ արձանս ի յիշա-
տակ) Սինուատայ իսպուռինայ քա-
հանայապետի , (որ է) արքայ հզոր ,
արքայ աշխարհին Մասեայ . նա կա-
ռոյց տուն (կամ տաճար) աստուածոց
ի Տոպ քաղաք , (կամ՝ նա կանգնեաց
տաճար Մատուածոյն , որ է պաշտպան
քաղաքին Տոպայ , և կամ՝ նա արար
զՏոպ քաղաք հոյակապ՝ որպէս բլ-
տուն աստուածափայել) :

(1) Ընթերցողաց հետաքրքրութիւնը յագեցնե-
լու , և վերջապէս յիշեալ բեւեռագիր արձանա-
գրութեանց ընթերցման ոմոյն վրայ հնաւոր հա-
տարակութեան գաղափար մը հաղորդելու նպատա-
կաւ , գաղղիոյ տէրութեան Տրապիզոնի մէջ գըտ-
նուող Տըթթէօր ար Ռօպէռ անուն հիւպատոսին՝
Վարագայ վանքէն լուսանկարով ընդօրինակած (և
անկից առաջ ալ Ըռլը անուն Ղերմանացի հնա-
գիրին հրատարակութեանցը՝ Տախտակ Զ . Թիւ Է .
արձանագրոյն մէջ պարունակուած) եօթն-տողեան
մէկ հատուածը հաւ հաւանդենք՝ ըստ Ռօպէրդեան
ընթերցման և մեկնութեան , (Տէս Լէ՛ւոն՝ Հէրալդ ,
Թիւ 63 , Հատոր Գ .) :

Սեր խորհրդածութիւնը :

Վիտելու բան մ'ալ սա է, որ մինչեւ ցարդ յիշեալ բեւեռագրաց ս'է գրութեամբ վերծանութեանը մէջ, մեր Հայերէն լեզուին խիստ շատ բառերը կ'ազնուոյն (Ռ. Չ. Ռ. Չ) տառերէն և ոչ մէկը կը գտնուի :

Ըրդեօք Տ. Սօրթմանը այս տառերը գտած է թէ ոչ :

Իայց այս թէութիւնները և կամ լեզուին բուն Հայերէն բնական նը կատմանքն ալ — որ դեռ յայտնի չէ — բաւական պատճառներ չեն կրնար սեպուիլ ապացուցանելու որ՝ պատմութեամբ եղիլութիւնները ի հարկէ Հայոց թագաւորներու գործեր են, քանի որ օտարազգի աշխարհակալ մը յաջորդներն եւս այս արձանները բնիկ տեղացի լեզուով կրնային քանդակել առեւտրայ, ինչպէս ետքերը՝ Վաղարշակ Արշակունին, և այլն :

Արեւմտ ինչ բնելու ենք սոս Բեւեռագիրներուն համար :

Թէ՛ ասանց ուղիղ բանալին դեռ ձեռք անցած չէ՝ — ինչպէս կը պնդեն ոմանք ի բանասիրաց :

Իսկ եթէ գտնուած է, և մանաւանդ Հայերէն լեզուի ծանօթութիւնը նպաստած է ասոր, ինչպէս մեկնելու է այն ատեն՝ (Բեքդի և Սալմանի երկմտութիւնները, չք. փոթութիւններն ու անյաջող վաստակները, մինչդեռ ասոնք ալ Տ. Սօրթմանի չափ օրատեսութեամբ կարող էին մոտաբերել թէ՛ Վանայ, (այսինքն ի վաղուց անտի Հայաստանի բնագաւառ սեպուած քաղաքներէն մէկուն) մէջ գտնուած բեւեռաձեւ արձանագրութիւն մը պորղաբանելու համար, նախ և առաջ Հայերէնին դիմելը բնական պէտք մ'է, և թէ՛ բոլոր այնմ խիստ դիւրին միջոց մը կար ասոր գաղտնիքը հասկնալու համար :

այն էր՝ տեղւոյն բնակիչներէն որուն որ հանգիպէին՝ հարցնել, թէ այս ինչ բառը ինչ կը նշանակէ Հայերէն լեզուաւ :

Եւ միթէ յիշեալ երկու՝ և անոնց մէջ դատ՝ Հինքս և Շուլը՝ հմուտ հնախոյնները, այս բնական միջոցիս չգիմեցին :

Ինչո՞ւ ուրեմն այս առեղծուածը մինչեւ ցարդ անըստ մնացեր էր :

Սեր այս հարեւանցի դիտողութիւնները Տ. Սօրթմանի 1871 տարւոյն մէջ՝ Աւագոստի լրագրութիւն միջոցաւ հրատարակել տուած լուսաբանութիւններուն ընթերցմունքէն ծնունդ առած են :

Աստի յայսմ մասին աւելի հաստատ կարծիք մը կազմելու համար, մեծատաղանդ հնագիտին վերոյիշեալ բեւեռաքանդակ արձանագրութեանց նկատմամբ՝ տարւոյս մէջ հրատարակելիք նոր տեղեկութեանց մնալով, մեր — թերեւս թիւր — ենթադրութեանց հոս վերջ կուտանք :

Ասուկանան՝ փոփուկ խնդրոց մէջ աւելի տրամաբանութեամբ վարուելու է, քան թէ զգացումով :

Սեր ազգային պատմութիւնը, ինչպէս որ է առ այժմ, բաւական փառալից անցեալ մը ձգած է, որուն համեմատ սպառնալիք մը եթէ հաստատել յաջողինք, այն իսկ շատ է մեզ, առանց հարկ բրնելու անհաւաստի և թերեւս օտարոտի փառաց և պարծանոց միջամտութեան :

Ա. Յ. Այվազյան :

ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. Ռ. ՈՂ. Զ ՈՒԹ Ե Ս. Ն

(Շարունակութիւն : տես թիւ 4 :)

Նշան : այս բնութեան :

Նշանային ջրագրութիւնն հաստատուած էն տիպին այստեղի ուրիշ և կոճեղայն, և ընդ երեկս և ընդ առաւօտն փոքր ինչ ժամանակ անեւրեւութանայ : Նշան ուսուցեալ մատն յորժամ ձմեռացի մատամբ, խորատուղի ձմեռալ տեղին և մնայ այնպէս առ վայրկեան մի : Նշան ապա աստիճանաբար ելանէ ի վեր և տարածի ընդ բոլոր իրան մարմնոյն, ի բազուկն և ի մասն գլխոյն : Ուստի շնչառութիւնն ծանրանայ, սակաւ միզէ և սաստիկ ծարաւի : յորմէ և պատճառի պընդութիւն սրտայնի, արգելումն արտաշնչութեան մարմնոյ, թուլութիւն, ծանրութիւն, յուշիկ մաշողական ջերմ, և սաստիկ հաղ : Նշան սաստիկ հաղն է նշան վնասելոյ թոքին կամ լեւդի՝ զոր անհնար է բժշկել :

Նշանային ջրագրութիւնն բաց ի վերոյ յիշատակեալ նշանայն է և այստեղն որովայնի, և յորժամ այս զուգակցի ընդ միւս առաջնայ ջրագրութեան վտանգաւոր է յոյժ, զի լոկ այս միայն հաղիւ բժշկի : Ի յոնկարծակի պատահիլ այս հիւանդութեան, եթէ հիւանդն է պատանի, առայգ և զօրաւոր, յուսալի է նմա գտանել զուսողութիւն իւր, եթէ փութով հոգ տարցի բժշկութեան : բայց ծերք և որք վարեալ իցեն անբարեխառն կամ նստողական կեանս, և որք ունիցին անառողջ թոքս կամ լեարդս, վերջանայ այն մահուամբ :

Օգոշութիւն :

Որչափ և հնար է՝ պարտ է հիւանդին ի բաց կալ միանգամայն յամենայն տրուեալակեալ ըմպելեաց, յատկապէս ի ջրային անդօր հեղուկաց, միայն պարտ է շիջուցանել զծարաւ իւր ջրով մանանեխի կամ թթուալի իրաց, այսինքն՝ հիւթով լիմանի, նարնջի, թրթնջի և այլ այսպիսեօք :

Վերակուր նորա պարտ է լինիլ ի չոր, ի գրգռիչ և ի մեղմացուցիչ տեսակէ, այսինքն են խորովեալ հաց, միս թռչնոց կամ վայրի անասնոց, մաքրողական և համեմային բուսեղէնք, այսինքն՝ խոտոր, մանանեխ, սոխ, կոտեմ, բողի, և վայրի խոտոր, և այլն :

Վարէ նա ուտել նաեւ զնաւաստեաց պակիսմատս՝ թանալով զայն ի գինի կամ ի բրնձի, որ ոչ միայն է աննգարար, այլ և շիջուցանէ զծարաւն :

Ոմանք որ զգածեալ էին այսու ախտիւս գտին զառողջութիւն իւրեանց, ի բաց կալով եւեթ ի լոյծ հեղուկաց, և կեղով քստ վերոյ յիշեալ կարգադրութեան :

Բայց եթէ ախտացեալն ասիպի առ սաստիկ ծարաւոյն ըմպել, բարւոք է տալ նմա գերմանեան գինի, այսինքն՝ բէյիլ վայն, լուծեալ ի նմին զմեղմացուցիչ դեղս :

Չիք գերադանց դեղ այսմ հիւանդութեան՝ բաց ի կրթութեան, զոր պարտ է հիւանդին շարունակ կատարել քայլելով, բրբելով կամ փորելով զերկիր առ ի յորդել զարտաշնչութիւն մարմնոյն և զմէղ իւր : Բայց եթէ չկարէ նա զայստիկ առնել, ապա բարւոք է հեծանել ի ձի կամ նստիլ ի կառս, զի որչափ և ի սաստիկ շարժման հիւանդն կայցէ, այնչափ օգտակար գործէ առողջութեան իւրում :

Լինկոլնի այսպիսի հիւանդի պարտ է լինիլ ջերմ և չոր և կարծր նոյնպէս և ննջարանն մի իցէ խոնաւ և կարի ցուրտ։ Եւ եթէ բնակի ՚ի խոնաւութեան երկրի, պարտ է առժամայն փոխել զբնակութիւն իւր ՚ի չոր և ՚ի բարեխառն անդի, կամ ՚ի ջերմ կլիմայ։ Իսկ բանիւ՝ կարի հարկաւոր է փոխ տանել արտաշնչութեան մարմնոյն և պրն դութեան թանձրադոյն մասին նոյնոյ։ Վասն որոյ հարկ է յաւուրն երկիցս կամ երկոցս անգամ շփել զմարմնն հաստ կտաւով և ագանել միշտ բզժլանել։

Վեշ :

Եթէ հիւանդն է պատանի, առոյգ և զօրաւոր և հիւանդութիւնն յանկարծահաս, հետք է նմա բժշկիլ փախուղական և լուծողական դեղովք։ Նաև այնպիսեօր որ բերէ զառատ քրտունս և դմէզս :

Ի սմին հիւանդութեան փորձ պէս պէս դեղոց հմուտ բժշկաց առաւել բարեյաջող գտաւ Լիֆթս բորակն, յաւանայն առաւօտու առնելով անտի դըրամ մի ընդ ումոյ մի եփեալ գարեջրոյ, կամ փոշի սֆո-էլայի (մկնաստիսի), յորմէ առեալ յաւուրն երկիցս անգամ 8 գրէն (ցարենոսհատ) ընդ 3/4 բորակի թանձր ջրով դարիսնի։

Եւ առաւել քան զայստիկ օգտաւէտ գտաւ Գրիմ փարփարն, որ օգտէ կարեսոց որովայնի և միղոյ։ Օ ի յերեւելի նշանաց հիւանդութեանս, կարէ հիւանդն առժամայն ՚ի կիր առնուլ զայս դեղ, սկսեալ ՚ի միոյ մինչև ցերիս կամ ՚ի չորս ունկիս (ծնս), յիւրաքանչիւր երկրորդում կամ երրորդում աւուր և զայս քանակութիւն դեղոյ պարտ է բաժանել յերիս հաւասարաչափ մաւսունս, և առնուլ զայնս յառաւօտու,

ի միջօրեի և յերեկոյի և ընդ նմին ճշտութեամբ պահել զկարգադրութիւն կերակրոց, ըմպելեաց, չոր բնակարանի և կանոնաւոր կրթութեան յիշատակեալ ՚ի վեր անդր։ ապա յուսալի է հիւանդին դտանել զառուջութիւն։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ .

Վեշնո-լիւն :

Եւս հիւանդութիւն նախ գուշակի ՚ի սպիտակէ աչաց, և ապա ՚ի բուրբ մորթոյ մարմնոյ, որք փախին ՚ի գոյն դեղնութեան, նոյնպէս փոխի և գոյն միղոյն ՚ի գոյն քրքումի։

Եւ տեսակ մի դեղնութեան, որ կոչի սեաւ դալուկն (Գարս սարալըֆ), որ է առաւել վտանգաւոր։

Պատճառ յանկարծակի դեղնութեան է արգելումն մաղձի, մաղձային խառնուածքն, ամսոն արգանդի, սատտիկ տրտմութիւնն և երկիւղ։

Նաև բազում անգամ պատճառի այն ՚ի զօրաւոր լուծողական և փախուղական դեղոց, յերկարատեւ տենդէ կամ ՚ի ջերմամտութենէ, ՚ի ցրտութենէ և ՚ի փակելոյ խարանաց բաղկաց կամ սրունկոյ։

Նշանք այն հիւանդութեան :

Եւստացեալն զգայ նախ յանձին սատտիկ ձանձրութիւն և դժկամակութիւն ՚ի շարժիլ, մորթ նորա լիւնի չոր, և զգայ մորմոքիչ ցաւս ընդ բոլոր մարմնն, մաքրութիւն որովայնին սպիտակ և մէղն որպէս ասացաւ ՚ի լինի իգոյն քրքումի Վիւարաւ շննչէ, և զգայ անսովոր ծանրութիւն

կրծոյ : Սընդունք նորա լինին ջերմ,
ճաշակ նորա դառն, և զգուի ՚ի տե-
սանեւն զկերակուր : Հետեւին և ցաւք
ստամոքսաց , փսխումն , փքացաւ ու-
թիւն և անմարտութիւն :

Եթէ հիւանդն է պատանի և հիւ-
ւանդութիւնն լոկ դեղնութիւն , ոչ
է վտանգաւոր և փութով ապարի-
նի այն պատշաճ խնամատարութեամբ :
Ի այց եթէ հիւանդն ծեր է և հպա-
տակ սոյն ախտի , կամ զուգակցեալ
այն ընդ այլ ախտո , որպիսի են ջրդու-
ղութիւն կամ ախտ արգանդի , ա-
խտնդանաց , և այլն , է յոյժ վտան-
գաւոր , որ և բազում անգամ պատ-
ճառէ զմահ :

Օգուշակիւն :

Կերակուր սոյն հիւանդի պարտ
է լինիլ հով , թեթեւ , թոյլ և մեղմ
ընութեամբ , այսինքն հասունացեալ
ստուղբ և մեղմ դալարիք , որպիսի
են խորովեալ խնձոր , չոր , եփեալ
շոմին , արգանակ վառեկի կամ որ-
թու մոյ հանդերձ դոյզն սպիտակ
հացիւ . կամ շարունակ հում ձու ,
որ է կարի առողջարար կերակուր վասն
սոյն հիւանդի :

Եւ ըմպելիք նորա պարտ է լինիլ
շիճուկ կաթին քաղցրացուցեալ մե-
ղերք , կամ եփուած դիւրալոյծ և զ-
վարար դալարեաց :

Նաեւ մեծ օգուտ է այսմ հիւան-
դութեան կրթութիւնն մարմնոյ , ձե-
մեւ , հեծանել ՚ի ձի , կամ նստիլ ՚ի
կառս . նաեւ վազել , ոտոստտել , կամ
բրել և փորել զերկիր :

Եւ եթէ չգուցէ այլ զուգակից հիւ-
ւանդութիւն ներքին , առաւել օգ-
տուէտ է երկար ճանապարհորդու-
թի յամաքային երկվարաւ կամ կառօր ,
Վանդի այս հիւանդութիւն գրեթէ

բազում անգամ պատճառի ՚ի նստո-
ղական կենաց և ՚ի թախծութենէ մը-
տաց : Վասնորոյ երկար ճանապար-
հորդութիւնն , զուարճալի տեսարանք
ընութեան , նաեւ զանազան զբօսանք ,
ուրախ ընկերակցութիւն , պար , երգ ,
քնար և ծիծաղ , են կարի օգտուէտ
միջոց ՚ի փարատել իսպառ զայս հիւ-
ւանդութիւն :

Ի՛նչ :

Չիր այլ առաւել օգտուէտ դեղ
այսր հիւանդութեան քան զփսիոզա-
կան դեղն . որում տոյլ կէս դրամ
փոշոյ ՚ի պիկիտանայի ընդ կածօիլ
թէյի կամ ընդ գաղջ ջրոյ՝ բաւական
է , որ և պարտ է միշտ արձակ պահել
զորովայն հիւանդին մեղմ դեղովք .
ստածանել զստամոքսն և զլեարդն , կամ
շփել զայն ջերմ ձեռամբ կամ նուրբ
վրձինաւ : Եւս ախտ եթէ չէ զու-
գակցեալ ընդ այլ վտանգաւոր ախ-
տից , ապա փսխումն , չափաւոր լու-
ծումն որովայնի , կանանաւոր կրթ-
թութիւն և ժուժկալութիւն կար-
գադրեալ կերակրոց և ըմպելեաց , են
բաւական զօրաւոր միջոցք ՚ի փարա-
տել զայս ախտ :

Նաեւ պատշաճ դեղ այսր հիւան-
դութեան է շիճուկ ծծմբոյ , որ թէ
հաճոյ իցէ հիւանդին , կարէ շարու-
նակել զայս դեղ ՚ի քանի մի շաբաթս
և լողանալ , և եթէ զայս առնել ոչ
կամիցի , կարէ փոխանակել այնմ առ-
լիլ քարքար . յամենայն երեկոյի և
յառաւօտու առնլով անտի դրամ մի
ընդ թէյի կամ ընդ ջրոյ փոխնդի , որ է
յոյժ օգտուէտ դեղ բժշկութեան
այսր ախտի :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ .

Յօդացաւութիւն :

Ենչափաւոր կեցութիւնն և հեղ-
գութիւնն են սկզբնական աղբիւրք ,
յորոց ծագումն առնու այս հիւան-
դութիւն . և ո ոք ցանկայ աղատ
մնալ յայսմ գժնգակ փստէ , կացցէ
միշտ զբաղեալ ի գործ և ի բարեխառն
կեանս :

Պատճառ :

Թէեւ հեղգութիւնն և անբարե-
խառնութիւնն են պատճառ այսր տա-
ժանելի հիւանդութեանս , սակայն
հնար է այնմ և յայլ իրաց եւս պատ-
ճառիլ , այսինքն ի սաստիկ պարապ-
մանէ ուսման , յանչափ վախճոտու-
թենէ , ի կիրառութենէ յաճախ կը-
ծուալի և թթուալի իրաց , յրնդեր-
կար տքնութենէ գիշերոյ , ի թափ-
ծութենէ կամ յանհանգստութենէ
մտաց , յարգելմանէ սովորական ար-
տաթորման , այսինքն դաշտանի , թը-
թից , քրտանց ոտից , արտաշնչութեան
մարմնոյ և այլն :

Նշանք այսր հիւանդութեան :

Յօդացաւութիւնն սկսանի ան-
մարտութեամբ կերակրոց , թուրու-
թեամբ բոլոր մարմնոյ . ձգւումամբ
թեթեւ գլխացաւութեամբ , հիւան-
դութեամբ , և երբեմն ևս փոխմամբ :

Հիւանդն զգայ զձանձրութիւն ,
լքումն զօրութեան , և բազում ան-
գամ ըմբռնի ի ցաւ գլխոյ և բոլոր
անդամոց , նաեւ սաստիկ զգացումն
հոգմոյ և ցուրտ ջրոյ յազդերսն :

Նշրկու աւուրբք յառաջ քան զհի-
ւանդութիւնն բազում անգամ ան-

հնարինս բացեալ լինի փստրժակ հի-
ւանդին և զգայ թեթեւ ցաւ ի մի-
ղեն , և երբեմն ևս թորի արտաաւրբ
յաչացն :

Եյս նշանք երբեմն են կտրի սաս-
տիկ , մանաւանդ յորժամ հիւանդու-
թիւնն մերձենայ :

Կանոնաւոր յօդացաւութիւնն ըմ-
բռնէ զհիւանդն ի գարնան և ի բա-
կիդըն ամառան՝ այսպէս :

Նշրկու կամ երեք աւուրբք յառաջ
բթամատն ոտին սկսանի ցաւ իլ և այս
ցաւ երբեմն ձգի ի կրունկն կամ
ի կռճեղս ոտից , և երբեմն եւս ի
մկանունն կամ ի սրունս . և այսմ
ցաւոյ զուգակցի զգացումն ցուրտ
ջրոյ հեղեալ ի վերայ վշտացեալ տե-
ղեացն , որում և յաջորդէ դողումն և
փոյր ջերմն , և ասպա առաւելու ցա-
ւըն ի մանր ոսկերս ոտիցն , և անդէն
զգայ հիւանդն զամենայն տեսակս
տաժանելի ցաւոց : Օ ի թուի նմա
թէ վշտացեալ տեղիքն սեղմին , աչ-
քին , ձմիլն և պատառոտին :

Եյս ցաւ միշտ առաւելու ի մեղ-
ձենալ դիշերոյն , և ընդ առաւօտն
սկսանի մեղմանալ . սր և յամենս տեղէ
աւուրս ինչ , յամենս շաբաթ մի , և
յամենս ամիս մի :

Օգոշութիւն .

Թէ և մինչեւ ցարդ ոչ ոք ի բը-
ժչկաց կարող եղեւ գտանել զգեղ
բժշկութեան սոյն հիւանդութեան ,
սակայն սահմանեցին կարեւորագոյն
կարգադրութիւնս վասն կերակրոց ,
ըմպելեաց և կեցութեան առ ի գիւրու-
թիւնն այսր հիւանդութեան , զորս
նշանակեսցուք աստէն :

Եթէ հիւանդն է պատանի և կու-
րովի կաղմուածով , պարտ է կերակուր

նորա լինել անգոր, թոյլ և զովարար,
և բմպելի նորա բնութեամբ լուծիչ,
Իայց եթէ կազմուած նորա է նուազ,
և սովոր է նա կեալ առատ և զօրաւոր
կերակրովք, ոչ է պատշաճ անդէն առ
նմին կարծել զայն. զի կարէ կեալ նա
բատ սովորութեանն, միայն ստէպ
առցէ բմպանակ մի նիգրայ, որ է խառ-
նուրդ 'ի գինեւոյ, 'ի ջրոյ, 'ի շաքարէ
և 'ի հիւթոյ լիմոնի բնդ քերուածոյ
ջւղէ, և կամ լոկ գինի:

Ըսաւել անխտանգ և աղգու մի-
ջոց փութով փառելոյ զթարախ յօ-
գացուութեան, է արտաշնչութիւն
մարմնոյ. վասն որոյ սխարտ է ամենայն
եղանակաւ գուն գործել 'ի յորդել
զայս, միշտ ծածկեալ պահելով զոտ-
սն և զսրունս ֆլանելով կամ բրդեղի-
նօք: Եւ ամենեւին զգուշանալ պարտ
է, զի մի կրկնեսցի սոյն ակտ, յոր-
մէ պատճառեսցի ջրգողութիւն և
կամ այլ անբուժելի հիւանդութիւնք:

Եսեւ 'ի միջոցի հիւանդութեան
կարի զգուշանալ պարտ է ակտացե-
լոյն պահել զմիտս իւր յամենայն խա-
ղաղ և հանգիստ. զի ամենայն ինչ որ
խռովէ զմիտս կամ վրդովէ զնա, ա-
ռաւելու զցաւն յոյժ:

Իարեւաստիկ եղանակ վարելոյ զայս ակտ
էն այսոքի:

Եթէ կրթութիւն, և այս ոչ մի-
այն դատարկ և պարապ չըլլելով, այլ
պատաղելով 'ի գործ և յաշխատու-
թեան, որով ոչ միայն քրտնեցուցանէ
զանձն որ օգուտ մեծ է, այլ և զբա-
ղեցուցանէ զմիտս իւր, որ ոչ միայն
փարատէ զցաւ հիւանդին, այլ և
պահէ զնա միշտ առողջ:

Երկրորդ՝ փութով երթալ յան-
կողին, և յառնել յառաւօրու կա-
նուխ:

Երրորդ՝ եթէ սովոր է 'ի գիշերի
ընթեռնուել կամ գրել, թողցէ 'ի բաց
միանգամայն զայս սովորութիւն:

Չորրորդ՝ պարտ է խալառ հե-
ռանալ 'ի խորաքննին մտածողութեանէ.
'ի թախծութեանէ մտաց և 'ի տրտմու-
թեանէ սրտի:

Հինգերորդ՝ ամենեւին զգուշանալ
հարկ է 'ի ծանր և 'ի դժուարամարտ կե-
րակրոց, յատկապէս 'ի ժամընթրեաց,
յամենայն զօրաւոր բմպելեաց, 'ի թը-
թու և 'ի կծու հեղուկաց կամ հա-
մեմից: Եւ վեցերորդ՝ առաւելապէս
հետեւել պարտ է կաթին կովու՝
հում կամ եփեալ, որ է յոյժ օգուտ,
կարգեղ սոյն հիւանդութեան:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Երկանուր ծանօթութիւն 'ի վերայ ջեր-
մախարութեանց:

Օ՛ր որովհետեւ գրեթէ առա-
ւելքան զիս մարդկային ազգի զցա-
ւին 'ի կենաց 'ի ջերմութեանց,
վասն որոյ արժան իսկ է ամենեցուն
գիտել զգլխաւոր պատճառն, յորոց
ծնանին պէսպէս ակտք ջերմանց:

Սովորական պատճառք ջերմանց
են ակտքն տարափոխիկ, անբա-
րեխառնութիւն կերակրոց և բմպե-
լեաց, վատառողջ օդ, սաստիկ յուզ-
մունք մտաց, առաւելութիւն կամ
խափանումն սովորական արտաթոր-
մանց, ներքին կամ արտաքին վնասա-
կար բորբոքմունք, և սաստիկ ջերմու-
թիւն կամ ցրտութիւն:

Թէ և արդէն բազումք 'ի պատճա-
ռաց այսոցիկ յիշատակեալ են 'ի մէջ 'ի
զանազան գլուխս կարգադրութեան
առողջութեան, և անդէն ցուցեալ

զնեքործութիւնն նոցին, սակայն այ-
ժրժ միայն յուշ առնեմք ամենեցուն՝
որոց ցանկան ազատ մնալ 'ի սոյն ախ-
տէ և յայլ մահառիթ հիւանդութե-
նէ, դուն գործել ամենայն զգուշա-
ւոր մտադրութեամբ փոյթ տանել
յօդուածոցս, զորս դնեմք աստ զինի

Պերմախտք ոչ միայն առաւել
քան զամենայն հիւանդութիւնս ըս-
տէպ դիպին մարդայ, այլ և են յոյժ
բազադրեալք, զի կարի թեթեւ աւ-
տակ ջերման է միշտ զու գակից այլ և
այլ նշանոց զանազան եղելոց յիրերաց,
լի որոշեալ նշանք ջերմախտութեանց
են առաւելումն ջերմութեան, սաստ-
կութիւնն շնչերակաց, կորուստ ախոր
ժակի, թուրութիւնն ընդ բոլոր մար-
մինն, ցաւ գլխոյ, և նուազութիւն
կենսական գործողութեան:

Լի այլ նշանք՝ որք սովորաբար հե-
տեւին ջերմախտութեանց, են այ
սորիկ, նողկոտանք, ծարաւ, տագնապ,
զառանցանք, ցնորու մտաց, ձանձ-
րութիւն, մաշումն մարմնոյ, հատումն
քնոյ, կամ անհանգիստ քուն առանց
իրիք կազդուրման:

Յորժամ ջերմն առախճանաւ օկը-
սանի, հիւանդն զգայ նախ թուրու-
թիւն, ցաւ մկանանց ոտից և ոսկերաց,
ծանրութիւն կամ ցաւ գլխոյ, կո-
րուստ ախորժակի, ցամաքիլ բերանոյ,
և ապա 'ի վերայ քայ սաստիկ ջերմն,
ծարաւ և անհանգստութիւն:

Լի յորժամ ջերմն կանու զօր
յանկարծակի, հիւանդն զգայ սա-
տիկ ցրտութիւն, խուրութիւն, կո-
րուստ ախորժակի, բազում անգամ
դողումն և ճնշումն սրտի, ցաւ ըս-
տամոքսաց և փոխումն:

(Շարանախոյնիւն)

ԻԱԽԱՐՈՒՄՆ ԵՒ ԾԱԾԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏԵՂԱՑ
ԸՆԴ ԼՈՒՍՆՈՎ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՍԵՆՏՆ.

Լըբ պատահի՝ որ Լըբգական կոր-
սնցունէ մէկ քանի ժամու չտի իւր
սովորաբար տեսնուած բոլորակային
ձեւը, կ'ըսուի որ Լըբգակի խաւա-
րում կայ: Լըբգականային սկաւառա-
կը մէկ կողմէն կը ծածկուի և մթին
մասը կ'աւելնայ քիչ ժամանակուան
մէջ և այնուհետեւ կը նուազի եւ
կ'աներեւութանայ: Լըբգմն մթու-
թիւնը կը տարածուի ամբողջ սկաւա-
ռակին վրայ և արեգակը բոլորովին
աներեւոյթ կ'ըլլայ, երբեմն ալ մեծ
բիծ մը՝ որ արեգակին առջեւ կուգայ,
կը թողու շուրջանակի լուսաւոր մա-
նակ մը:

Լուսինը եւս մի և նոյն երեւոյթ-
ները յառաջ կը բերէ, որոնք իր սո-
վորակուն երեւոյթներէն տարբեր են
և դիւրաւ կրնանք որոշել. մեր ար-
բանեակին սկաւառակին մէկ մասը
բաւական ժամանակ կ'աներեւութա-
նայ ներկայացնելով մթին մաս մը՝ որ
բաւական կարճ ժամանակի մը մէջ
հետզհետէ կ'աճի և կը նուազի: Լըբ
ատեն լուսնոյ խաւարում կայ կ'ըսուի:

Լըբգական և Լուսնոյ խաւարմանց
բացատրութիւնները տանք: Լմեն
բանէ առաջ պիտի դիտենք անփախի-
եղելութիւն մը, որուն համար աղէկ
ուշադրութիւն ընելու է. այն է՝ որ
Լըբգական խաւարումները Լուսնոյ
ճնշեան կամ զուգընթացութեան
ատեն միայն կը պատահին, և ընդ հա-
կառակը Լուսնոյ խաւարումները լըբ-
ման կամ հանդիպակացութեան ա-
տեն կը պատահին:

Լ'ընդամեն խաւարմանց քաղաքութիւնն :

Թէպէտ և ի ռւսինը համեմատութեամբ լ'ընդամենն շատ փոքր է, բայց գրեթէ հաւասար անկիւննի տակ կը տեսնուի, վասն զի շատ մօտ է : Արտատահիւլ որ այս երկու աստղերուն երկրէն ունեցած հեռաւորութեան փոփոխութեանց պատճառաւ մէկը միւսէն մեծ կ'ըլլայ և թէ ի ռւսինը երբեմն անկիւննաւոր երեւութական տրամագիծ (1) մը կ'ունենայ աւելի և փոքր քան լ'ընդամենը :

Եւրո որ ի ռւսինը լ'ընդամենն և երկրի մէջ տեղը ըլլայ, մեզի նկատմամբ արդեւ չի մը պաշտօնը ունի, և մեզմէ կը ծածկէ լ'ընդամենն ամբողջը կամ մէկ մասը : Սակայն պէտք է դիտել որ ի ռւսնոյ չըջանը ճիշդ ու ճիշդ ծիր խաւարմանին (2) մակարձակին մէջ չըլլալով, այլ գրեթէ 5°-ի հակումն ունենալով, լուսինը զուգընթացութեան (3) ժամանակ արեգակէն վեր կամ վար կը մնայ :

Հանդիպակացութեան ատեն խաւարում ըլլալու համար, պէտք է որ ի ռւսնական չըջանի հանգույցներուն (4) մօտ ըլլայ հանդիպակացութիւնը, այսինքն երկրի չըջանին մակարձակի մօտ :

(1) Տրամագիծ կ'ըսուի բոլորակի մը կեդրոնէն անցնող այն ուղիղ գիծը, որուն ծայրերը շրջանակին վրայ կը շրջանան :

(2) Եւրո խաւարման կ'ըսուի հասարակածին վրայ 23 1/2 աստիճան խաւարմանի մօտած այն մեծ շրջանը, որով երկրի Արեգակին բոլորակը ըրած շարժման ճամբան կը ցուցուի :

(3) Զուգընթացութեան կ'ըսուի, երբ լուսինը երկրի և Արեգակին մէջ տեղը ըլլայ, իսկ հանգույց խաւարման' երբ ընդհակառակը երկրի Արեգակին և լուսնոյ մէջ տեղը ըլլայ :

(4) Հանգույց կը կոչուին այն երկու կէտերը, ուր ընդամենը դէմ առ դէմ երկրի և լուսնոյ շրջանները զիրար կը կտրեն :

Օրագրութեան ժամանակ, լուսնոյ լայնութիւնը կամ ծիր խաւարմանէն ունեցած հեռաւորութիւնը պիտի որոշէ՝ թէ լուսինը լ'ընդամենն արդեօք բոլորովին պիտի ծածկէ, թէ միայն մէկ մասը, և կամ թէ երկրի վրայ որ և իցէ դիտողի մը երկնից հաստատութեան մէկ կէտին վրայ պիտի տեսնէ ի ռւսինը, թէ լ'ընդամենն բոլորովին վար կամ վեր :

Եւրո խաւարման միջին ատենը՝ լուսինը արեգակնային սկաւառակին հունաւոր մէկ մասը գոցէ, այն ատեն կ'ըսենք որ խաւարումը մասնական է : Եւրո ամբողջ լ'ընդամենն ծածկէ, այն ատեն կ'ըսենք որ խաւարումը ամբողջական է : Այլ ժամանակ երբ որ խաւարման մը ատեն հասնի անանկ վայրկեան մը, ուր լուսինը ճիշդ ու ճիշդ արեգակին դիմացը գալով՝ առանց զայն բոլորովին գոցելու, կենդրոնական մասը մէզմէ ծածկէ և շրջանակին մերձաւոր մասերը բաց թողու, որ ատեն բոլորովին լուսաւոր մանեակով մը շրջապատեալ սեւ սկաւառակի պէս կը տեսնուի, կ'ըսուի թէ խաւարումը մասնական է :

Լուսնի աստղաբաշխները մասնաւոր խաւարման մը որչափութիւնը որոշելու համար, արեգակնային տրամագիծը տասներկու մասի բաժնած էին, զոր մասունքը կը կոչէին, խաւարում մէկ, երկու, երեք մաս էր կ'ըսէին, և թէ խաւարման միջին ատենը շատ լինէր, ի ռւսինը լ'ընդամենն լուսաւորակին 1. տասներկու երրորդ, 2. տասներկու երրորդ, 3. տասներկու երրորդ մասը ծածկեր է կ'ըսէին : Եւ հին ծանօթութիւնները արդի աստղաբաշխական մէկ քանի օրացույցներուն մէջ տակաւին կը գործածուին :

Երկրէս ի ռւսնոյ և Արեգակին հեռաւորութիւնները անհաւասար

ըլլալով՝ զանազան տեղերէ դիտողնե-
րը այս երկու աստղերը մի և նոյն կէ-
տերուն վրայ չեն կրնար տեսնել, և
այս է պատճառը՝ որ տեղի մը համար
մասնական, օրինակի համար, երբեմն
Խուսուղի մէջ տեսնուած Արեգակի
այս ինչ մասնական խաւարումը փո-
րիղի մէջ չէ տեսնուած, և փոխադար-
ձաբար :

Հարկ է նկատել՝ որ ինչ և իոյէ
պատճառներով չափքիչ անգամ խա-
ւարում մը տեղի մը համար ամբող-
ջական և ուրիշ տեղի մը համար մա-
նեկաւոր ըլլայ : Այս երեւոյթը այն
ատեն միայն կը պատահի, երբ Արե-
գակին և Առանց երեւութական տը-
րամագիծները գրեթէ հաւասար ըլ-
լան : Առանց երկրի մակերեւութի
ամեն կէտերէն հաւասարապէս հեռի
չըլլալով և այս հեռաւորութիւնն ալ
բուն իսկ Առանց երկրէս ճանցած
հեռաւորութենէն բաւական տար-
բեր ըլլալով, ոմանք Առանց Արե-
գակէն մեծ և ոմանք փոքր կը տես-
նեն : Այս արդիւնքը յառաջ կուգայ
նա և Առանց գէպ ՚ի հեռակէտը (1)
կամ մերձակէտը ըլլած արագ շար-
ժումէն :

Ամբողջական խաւարում ըլլալու
համար, պէտք է որ խաւարման ա-
տեն Առանց արամագիծին երկու ծայ-
րերուն քաջուած տեսութեան գի-
ծերը, Արեգակի արամագիծին երկու
ծայրերն քաջուած տեսութեան գծե-
րէն աւելի մեծ անկիւն մը կազմեն :
(Վուն բացատրութեամբն ըսելով)
պէտք է որ Առանց անկիւնաւոր արամագի-
ծը Արեգակի անկիւնաւոր արամագիծէն է-
լէլ ըլլայ :

Այժմ ճնշուող լուսնոյ եղած ժա-
մանակ իւր անկիւնական տրամագիծը
փոքրագոյնն ըլլայ, միայն մանեկաւոր
խաւարումն ըլլալու պատահութիւն
կ'ըլլայ : Իսկ ընդհանրապէս է թէ ծը-
նդեան ատեն Առանց անկիւնական
արամագիծը մեծագոյնն ըլլայ՝ որ ըսել
է լուսինը իւր մերձակէտն է, այն
ատեն ամբողջական խաւարում ըլլա-
լու պատահութիւն կ'ըլլայ : Այս բա-
ցատրութիւններէն յայտնի կ'երեւայ
թէ, ինչու համար 1842 Յուլիս 8ին
խաւարումը ամբողջական եղած է,
մինչդեռ մեծագոյնն 1836ին անկիւ-
նաւոր եղաւ : Ինչու համար Յուլիս 8ի
խաւարումը Վարդիոյ հարաւային կող-
մը ամբողջական եղաւ և միայն Փա-
րիզի համար մասնական :

Առանց և Արեգակին տրամագիծ-
ները համեմատելով, բաւական չըլլար
կանխաւ յուշընելու այն պատահու-
թիւնները, որով Արեգակի խաւա-
րումը յառաջ կուգայ, այլ պէտք է
յայտնադէպ իրեն ճնշուած ժամա-
նակ լուսնական սիււաւառակին ալ և
այլ կէտերուն ունեցած լայնութիւնը
որոշել լուսնական աղիւսակներով :
Նոյնպէս ալ պէտք է ստուգել երկրիս
զանազան կէտերէն լուսնական հե-
ռանկիւնը (1) (parallaxe) :

Գ. Ս. Ի.

(1) Հեռանկիւն կ'ըսուի այն անկիւն, որ աստղի
մը կեդրոնէն գէպ ՚ի երկրիս կեդրոնը և գէպ ՚ի
մակերեւութին այն կէտը : Եւր գիտողը կեցած է,
քաջուած երկու ուղիղ գծերով կը կադմուի Հաս-
տատուն աստեղի գգալի հեռանկիւն շունին իրենց
խիտ հեռաւորութեան պատճառաւ :

Ծ. Թ.

(1) Առանց երկրիս ամենէն հեռու գտնուած
կէտին Հեռանկիւն և ամենէն մօտին Մերձակէտ կ'ըս-
ուին :

Ծ. Թ.

Յ ԼՆ Կ

Մ Լ Յ Ի Ս

- ՕՐԵԳԻՐ ՈՒՍՄԱՆՅ ՃԱՌԱՆԳԱՌՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ
ԵՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՒՈՅ ՀԱՅՈՅ Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՅ
ԵՒ ՊԱՅՄԱՆՔ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏԱՅ . 97
- ԻՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.—Ղջոյն առ Սիօն.—Յուշիկք Հայրե-
նեայ Հայոց.—Սպիտք և արտասուէք.—Սահագն :
—Վիւան :—Սոս և Սօնդիպի :—Սնայ բեւեռա-
գիր Տախտակները և Տ. Մօրթման . 101
- ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ . 113
- ԽԱԼԱՐԱԼՄԻ և ծածկութիւն աստեղաց ընդ լուսնով . 118

ԲԵՃԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՔ

- Ա. Սիօնը ամէն ամիս կը հրատարակուի 24 էրեւնի բաղկացեալ մէկուկէս
ութածալ թղթով :
- Բ. Տարեկան գինն է երկու արծաթ Մէճիտիցէ : Հանդերձ ճանապարհի
ծախքովը կանխիկ վճարելի :
- Գ. Զատ տեարակ առնել ուղղը : պէտք է ամեն մէկ տետրին չորս դա.
հեկան վճարել :